

42675

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Şehmus DEMİR

**KUR'AN'IN DÜNYA HAYATINA BAKIŞI VE
DÜNYA ÂHİRET MÜNASEBETİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

42675

TEZ YÖNETİCİSİ

Prof. Dr. Hüseyin Avni ÇELİK

ERZURUM - 1995

Ö Z E T

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KUR'AN'IN DÜNYA HAYATINA BAKIŞI VE
DÜNYA ÂHİRET MÜNASEBETİ**

Şehmus DEMİR

Danışman : Prof. Dr. Hüseyin Avni ÇELİK
1995, SAYFA: 78.

Jüri : Prof. Dr. Hüseyin Avni ÇELİK
:.....
:.....

Kur'an'ın dünya hayatına bakışı ve dünya hayatının âhiretle münasebeti, insanın dünya hayatındaki yaşam tarzını belirlemesi yönünden önem arz etmektedir.

İslam, dünya ile çelişkileri olmayan bir dindir. İnsanı tek boyutlu olarak ele alıp, tek yöne ağırlık vermeyi telkin eden dinlerin aksine İslam, insanı dünya - âhiret; ruh - beden; madde - mana bütünlüğü içerisinde ele alıp konumlandırmıştır.

Bu bütünlük anlayışıyla insan, yukarıda belirtilen, birbirine zıt gibi görünen uçların birini elde edebilmek amacıyla diğerini yok etme zorunluluğu ile karşı karşıya kalmaz.

Tevhid anlayışının esas olması nedeniyle İslam, ferdin bireysel ve toplumsal tüm davranışlarını düzenleme yetkinliğine sahiptir. Bu nedenle dünyevî - uhrevî; dinî - dünyevî; ruhî - bedenî gibi ayrımlar veya bunlardan sadece birinin alınması tevhid anlayışına zıt olacağından, böyle bir yaşam tarzı İslam tarafından kabul görmez.

III

ABSTRACT

Master Thesis

THE QURAN'S REFERENCE TO THE WORLD LIFE AND WORLD LIFE - HEREAFTER RELATION

Şehmus DEMİR

Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Hüseyin Avni ÇELİK
1995, Page: 78.

Jury : Assoc. Prof. Dr. Hüseyin Avni ÇELİK
:.....
:.....

The Quran's reference to the world and world life - hereafter relation has a great importance. It determines the man's life style and it's position in this world.

İslam is a religion which has no contradictions with the world life. Unlike the old and new testaments that initiate man as a one dimensional, İslam handles man in the unity of temporal - spiritual.

Within this unity, the man does not have to ignore one extreme to gain the other extreme, which are seemed to be contrast that painted out above.

As the unity of God is fundamental, the individuals attitudes both, individually and socially. Further, İslam seeks to guide man in all walks of life: Spiritual, temporal, individual and collective. In this context, İslam has bearing every aspect of life without distinction of spiritual, temporal or hereafter and here - and - now

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
KISALTMALAR.....	VI
ÖNSÖZ.....	VII

GİRİŞ

I-DÜNYA VE ÂHİRET KAVRAMLARININ TAHLİLİ.....	1
1-DÜNYA.....	1
2-ÂHİRET.....	2
3-DÜNYA VE ÂHİRET KAVRAMLARININ KUR'AN'DA GEÇTİĞİ YERLER VE GEÇİŞ ŞEKİLLERİ.....	3
II-ÇEŞİTLİ DİNLERİN DÜNYA VE ÂHİRETLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ.....	5
1-ÖNASYA DİNLERİ.....	7
A-YAHUDİLİK.....	7
B-HİRİSTİYANLIK.....	11
2-HİNT DİNLERİ (Hinduizm, Budizm, Caynizm, Sihizm).....	17
3-UZAKDOĞU DİNLERİ (Konfüçyanizm, Taoizm, Şintoizm).....	19

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'IN DÜNYA HAYATINA BAKIŞI	21
I-EVREN İNSAN İÇİN, İNSAN KULLUK İÇİN.....	21
II-DÜNYA HAYATININ MAHİYETİ.....	22
1-ALLAH'IN İSİM VE SIFATLARININ TECELLİ ETTİĞİ YER OLARAK DÜNYA.....	23
2-ÂHİRETİ KAZANMADAKİ ROLÜ AÇISINDAN DÜNYA.....	26
3-DÜNYA İÇİN DÜNYA.....	27

III-DÜNYEVİ NİMETLER, SERVET VE MAL KARŞISINDA İNSANIN KONUMU.....	36
---	----

İ K İ N C İ B Ö L Ü M

DÜNYA - ÂHİRET BÜTÜNLÜĞÜ VE DENGİ.....	47
I-DÜNYEVİ FİİLLER VE ÂHİRET BÜTÜNLÜĞÜ.....	50
II-İBADET - HAYAT BÜTÜNLÜĞÜ.....	54
III-DİN - HAYAT BÜTÜNLÜĞÜ.....	56
IV-HAYATLA İÇİÇE BİR PEYGAMBER.....	63
V-BÜTÜNLÜĞÜN BOZULMASI.....	65
SONUÇ.....	70
BİBLİYOGRAFYA.....	72

KISALTMALAR

a.e.	: Adı geçen eser.
a.s.	: Aleyhi's-selam.
b.	: Bin - ibn.
bk.	: Bakınız.
bsm.	: Basım.
c.	: Cilt.
çev.	: Çeviren.
DİA	: İslam Ansiklopedisi (Türkiye Diyanet Vakfı yay.).
F.	: Fakülte
Hız.	: Hazreti.
İ	: İlahiyat.
İA	: İslam Ansiklopedisi (Milli Eğitim yay.).
krş.	: Karşılaştırınız.
md.	: Madde
nşr.	: Neşreden.
ö.	: Ölüm tarihi.
r.a.	: Radiyallahu anh.
s.	: Sayfa
S.	: Sayı.
s.a.	: Sallallahu aleyhi ve sellem.
SBA	: Sosyal Bilimler Ansiklopedisi.
trc.	: Tercüme eden.
ts.	: Tarihsiz.
Ü.	: Üniversite.
ys.	:Yersiz (Basım yeri yok).

Yanlış yorumlamaların yapılabildiği ve neticede yanlış değerlendirmelere varılabilen konulardan birisi de dünya hayatının mahiyeti ve dünya âhiret münasebeti konusudur.

Kur'an-ı Kerim'de ve onun açıklayıcısı konumunda olan hadislerde dünya hayatını övücü ifadelerle rastlamak mümkün olduğu gibi, yericî ifadeleri de müşahade etmek mümkündür. Bu ayet ve hadisler, bütünlük anlayışına zıt, parçacı bir yaklaşım tarzı ile ele alındığında, dünya hayatının ya basit, kötü, değersiz veya olabildiğince değer verilip, imar edilmesi gereken bir yer olduğu neticesine varılır. Bu nedenle dünya ve âhiret hayatlarının mahiyeti, müslüman ferdin bunlara nasıl bir perspektiften bakması gerektiği, yaşamını sürdürürken prensip edineceği ilkeleri, hayatını nasıl tanzim etmesi gerektiği, dinin yaşama ne ölçüde etki etmesi gerektiği ve benzeri konulara açıklık getirebilmek amacıyla, bütüncül bir yaklaşımla Kur'an'ın dünya hayatına bakışının ve dünya hayatının âhiretle münasebetinin ele alınıp incelenmesi ve belirli çıkarsamalarda bulunulması gerekmektedir.

Hemen belirtelim ki bu konuyu işlemedeki gayemiz, felsefî - kelamî tartışma ve değerlendirmelere girmek değildir. Âhiretin konumuzu ilgilendiren yönü, sadece dünya ile münasebeti, bireyin dünya hayatındaki davranışlarında nasıl bir konuma sahip olması gerektiği ile ilgilidir.

Çalışmamızın giriş kısmında, konunun daha iyi anlaşılabilmesi ve bir mukayese olanağının oluşturulabilmesi amacıyla günümüzde yaşayan dinlerin bir kısmının, özellikle de Yahudilik ve Hristiyanlığın dünya ve âhiret hayatlarına nasıl baktıklarını ele alacağız.

Birinci bölümde, evrenin yaratılış gayesini belirtecek ve daha sonra dünya hayatını çeşitli açılardan ele alarak, mahiyetini belirlemeye çalışacağız. Neticede de insanın mal ve servetle olan münasebetinde takınması gereken tavır belirtmeye çalışacağız.

Konumuzun temel yapısını belirleyecek olan ikinci bölümde ise, bireyin dünya hayatındaki yaşam tarzını belirleme açısından dünya - âhiret bütünlüğünü ele alıp inceleyeceğiz.

Âyet meallerini aktarma konusunda belirli bir Kur'an-ı Kerim mealini esas almak yerine, birden çok mealinden faydalanmayı, bazen de tasarrufta bulunarak aktarmayı daha uygun gördük.

VIII

Eksikliklerle malûl olduğunu bildiğimiz bu çalışma, ileriki zaman kesitlerinde konuyla ilgili yapılacak olan daha geniş çaplı araştırmalara bir nebze de olsa ışık tutması halinde gayesine ulaşmış olacaktır.

Çalıřmam boyunca kıymetli mesailerini sarfedip, dūřüncelerinden ve yapıcı tenkitlerinden istifade ettiđim bařta hocam Prof. Dr. Hūseyin Avni ÇELİK'e ve diđer hocalarıma teřekkürlerimi burada ifade etmek isterim.

Muvaffakiyet Allah'tandır.

şehmus DEMİR
Erzurum 1995

GİRİŞ

I- DÜNYA VE ÂHİRET KAVRAMLARININ TAHLİLİ

1- DÜNYA:

"Dünya", yaşanan hayat itibariyle âhiret hayatına mukabil öncelik ve yakınlık arzettiğinden, etimolojik olarak, "yakın olmak" manasına gelen ve hemzesiz olan **الدنيا** kökünden türemiş olup, "en yakın" manasındaki **أدنا** fiilinin müennesi bir kelimedir. Yahutta; aşağı, alçak, basit, değersiz, soysuz, haramdan kaçınmayan vb. manalara gelen **الدنيا** kökünden türemiş ve yaşanan âleme ad olarak verilegelmiştir¹.

الدنيا kökünden türemiş olabileceği ihtimalini verenler olsa da tercih edilen, "yakın olmak" manasına gelen **الدن** kökünden türemiş olduğu görüşüdür². Zira etimolojik yapısı itibariyle dünya kelimesinin her iki manaya gelebilme ihtimali olsa bile, âhiret kelimesinin etimolojik yapısı ve yüklendiği mana ile bağlantılı olarak düşünüldüğünde, "yakın olmak" manasına gelen **الدن** kelimesinden türemiş olabileceği ihtimali kuvvet kazanmış olur.

Kur'an'ı Kerim'in dünya kavramına yüklemiş olduğu mana

¹ el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *Tâcu'l-Luğa ve Sihâhi'l-Arabiyye*, nşr. Abdulğafûr Attâr, Mısır 1377, VI, 2341-2342; Râğıb el-İsfehânî, Hüseyin b. Muhammed, *Mu'cemu Mufredâti Elfâzi'l-Kur'an*, nşr. Safvân Adnân Dâvûdî, Beyrut 1412/1992, s. 318-319; İbn Manzûr, Cemaluddîn Muhammed b. Mukrım, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1388/1968, XIV, 271-275; ez-Zebîdî, Muhammed Murtedâ, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Beyrut 1386/1966; X, 131-132, Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Diri Kur'an Dili*, İstanbul 1982, I, 403; Be Carra de Vaux, "Dünya", *İA*, III, 664.

² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 271-275; Fîruzâbâdî, Ebu't-Tâhir, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, trc. Âsım Efendi, ts., ys., I, 38-39.

incelendiğinde, sosyal bilimlerde yapılagelen tanımlamadan farklılık arzettiği, bu nedenle dünya kavramının daha çok dinî bir mana ifade ettiği müşahade edilir. Yeryüzü, küre-i arz, güneş sistemine bağlı gezegenlerden biri, ayaltı âlem gibi tanımlamaların Kur'an'daki karşılığı 'dünya' değil, 'arz' dır. Yaşanan hayat ile kozmik âlem arasındaki yakın ilişkiden dolayı zamanla dünya ve arz kavramlarına aynı anlamın yükletilmesi nedeniyle dünya, sıfat olma özelliğini kaybedip, yerkürenin ismi olarak kullanılmıştır³.

2- ÂHİRET:

Kur'an'da, ölüm ötesi hayatı ifade etmek için âhîret kelimesi kullanılmıştır. Âhîret, evvelin mukabili olan ve "son" manasına gelen âhîr kelimesinin müennesidir⁴. Terim manası itibariyle âhîret, dünya hayatının mukabilidir. Âhîret, dünya hayatının birinci defa sura üflenmesi⁵ ile son bulması, insanların kıyamet gününe kadar berzah âleminde bekletilmeleri⁶ ve ikinci defa sura üflenmesi⁷ neticesinde ölümlerin tekrar diriltilmesiyle⁸ başlayacak olan ikinci ve sonsuz âlemdir. Buna göre tüm insanlar fert fert Rablerinin huzurunda toplanacaklardır⁹. Adalet terazisi kurulacak, hiç kimseye zulmedilmeyecek ve her fert geçmişte yaptıklarının cezasını çekecek¹⁰, ameline göre cennet¹¹ veya cehennem¹² gönderilecektir.

Kur'an ve hadiste sur, kıyamet, berzah, haşır, mizan, sırat,

³ Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, İstanbul, 1995, s. 95-96; Uludağ, Süleyman, "Dünya", *DİA*, X, 22.

⁴ Cevherî, *Sihâh*, II, 576-577; Râğîb el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 68-69; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV, 11-12; Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, III, 8-10.

⁵ Zümer (39), 68; Hâkka (61), 13.

⁶ Mu'minûn, (23), 100.

⁷ bk. Dîpnot 5; Kehf (18), 99.

⁸ Nahl (16), 38; Câsiye (45), 26.

⁹ Meryem (19), 95.

¹⁰ Nisa (4), 77; Enbiyâ (21), 47; Yâsîn (36), 54.

¹¹ Bakara (2), 82; Nisa (4), 124; Hûd (11), 23; Secde (32), 19.

¹² Tâhâ (20) 74; Fecr (89), 23; Secde (32), 20.

cennet, cehennemle ilgili tasvir ve tanımlamalar bulunuyor olsa bile, bu tasvir ve tanımlamaların gerçek niteliğini bütün yönleriyle sınırlı akılla kavrayabilmek mümkün değildir¹³. Yapılan açıklamalar, dünya hayatındaki insanî ihtiyaçlar, arzular, elemeler gözönünde bulundurularak, daha çok bilinip tanınan dünyevî kavramlarla, âhiret hayatının insanî akılla kavranabilecek düzeye indirgenmesi hedefini gütmektedir. Bundan, Kur'an'daki tanımlamalarla âhirette karşılaşılabilecek realitenin birbirinden ayrı olduğu düşüncesine gidilmemelidir. Zira Kur'an, Allah kelmamıdır. Bu nedenle onda realiteye aykırılık ve çelişiklik yoktur. Özetle Kur'an'da, insanın kavrayabileceği kadarıyla âhiretle ilgili açıklamalarda bulunulmuştur.

3- DÜNYA VE ÂHİRET KAVRAMLARININ KUR'AN'DA GEÇTİĞİ YERLER VE GEÇİŞ ŞEKİLLERİ:

Dünya ve âhiret kavramları Kur'an'da yüzdoksandokuz yerde geçmektedir.

"*Dünya*" lafzı, yüzonbir âyette yüzondört defa geçer. Bunlardan kırküşünde belirtili (marife) olarak yalın halde isim "*الحياة الدنيا*", atmışdördünde "*hayat*" kelimesine sıfat "

¹³ Secde (32), 17. Bu ayetin tefsiri sadedinde Allah Rasulü (s.a.) şunu söylemiştir: "Yüce Allah: Ben iyi kullarım için göz görmedik, kulak işitmedik ve insan kalbine gelmedik birtakım nimetler hazırladım, buyurdu." bk. el-Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *Sahih*, nşr. Mustafa Dîbe'l-Buğa, Beyrut 1410/1990, Bed'u'l-Halk, 8, K. Tefsir, (32), 17, Tevhid, 35; Müslim İbn Haccâc Ebu'l-Huseyn, *Sahih*, nşr. M. Fuâd Abdalbâkî, Beyrut 1392/1972, Cennet, 2-5; et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sunen*, nşr. A. Muhammed Şakir, Kahire 1356/1937, K. Tefsir, Secde (32), 17; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *Sunen*, nşr. M. Fuad Abdalbâkî, Beyrut 1395/1975, Zühd, 39; ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman, *Sunen*, Beyrut, ts., Rekaik, 97,105; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, Beyrut, ts., II, 313, 370, 407, 416, 438, 462, 466, 490, 506, V, 334.

dördünde “*hayat*” kelimesiyle isim tamlaması halinde “*حياة الدنيا*” (yakın hayat, dünya hayatı), üçünde de “*sema*” kelimesine sıfat olarak “*السما الدنيا*” (yakın sema) zikredilmiştir.

“Âhiret” lafzı ise, Kur’an’da yüz kırk âyette yüz kırkbir defa geçer. Bunlardan yüz beşinde müennes olarak “*الآخرة*” (son, sonraki hayat), dokuzunda “*dâr*” kelimesine sıfat veya isim tamlaması halinde “*دار الآخرة - الدار الآخرة*” (ikamet edilecek son yer), yirmialtısında müzekker ve “*el-yeum*” lafzına sıfat olarak “*اليوم الآخر*” (son gün), birinde de “*النشأة الآخرة*” (son yaratılış, ikinci yaratılış) şeklinde kullanılmıştır.

Yaşanan hayat, ilk hayat manasına “*العاجلة - الأولى*”, sonraki hayat manasına da “*دار القرار -- عقبى*” gibi ifadeler de kullanılmıştır.

Dünya ve âhiret kavramları elli altı yerde aynı âyet içerisinde birarada ifade edilmişlerdir¹⁴.

Yüzeysel incelemeler sonucu bazı müellifler, dünya ve âhiret kavramlarının Kur’an’da eşit sayıda yüz onbeşer¹⁵ defa veya âhiret kavramının yüz on¹⁶ defa geçtiği kanaatine varmışlardır ki bu netice yukarıda sunduğumuz tesbitlerle uyum arz etmemektedir.

¹⁴ Buraya kadarki bilgiler için bk. Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu’cemu’l-Mufehres li Elfâzi’l-Kur’ani’l-Kerîm*, İstanbul 1987.

¹⁵ bk. Nevfel, Abdurrezzak, *Kur’an’da Ölçü ve Âhenk*, trc. Muzaffer Kalaycıoğlu, İstanbul 1988, s. 17; Abdel Haleem, Muhammed, “The hereafter and here -and- now in the Quran”, *The Islamic Quarterly*, c. XXXIII, S. 2, s. 119.

¹⁶ Topaloğlu, Bekir, “Âhiret”, *DİA*, I, 543.

II-ÇEŞİTLİ DİNLERİN DÜNYA VE AHİRETLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Tarih, inançsız fertlere şahid olmakla birlikte, inançsız, dinsiz bir topluma tanıklık etmemiştir. Her dönemde bir veya birden çok din, ağırlığını hissettirecek derecede etkinlik sağlamıştır¹⁷. “Surları, hükümdarı, medeniyeti, edebiyatı ve tiyatrosu bulunmayan bir şehir bulabiliriz. Fakat mabetsiz ve halkı ibadetle uğraşmayan bir şehir asla görülmemiştir” ; “İlim, sanat ve felsefeden yoksun insan toplulukları bulunmuştur ve hala da vardır. Fakat dinsiz bir insan topluluğu şimdiye kadar bulunmamıştır”¹⁸. Bunun nedeni, insanda fitraten varolan kendinden üstün, aşkın bir varlığa inanma duygusudur. İnsanoğlu bu duygu vasıtasıyla bazen doğruyu, yaratıcısını bulmuş, bazen de yanlış yola saparak, yaratıcılık niteliği olmayan bir takım varlıkları tanrı olarak kabul edip onlara tapmıştır. Neticede, doğru veya yanlış, kendisinden üstün bir varlığa inanıp bağlanmış.

Dinin, insanlar ve toplumlar üzerinde bu denli etkinlik sağlaması, ister istemez insanı, dinlerin insan, evren, hayat ve hayat ötesi âlem hakkındaki görüşlerini incelemeye sevketmiş ve sevketmeye devam etmektedir.

Evrenin ve dolayısıyla insanın nasıl ve niçin varolduğu, ölüm olgusu karşısında insanın gücü, ölümün mutlak yokluk mu, yoksa ikinci bir âlemin giriş kapısı mı olduğu, dünya hayatıyla bağlantısının niteliği ve bu bağlantının insan hayatına nasıl etki etmesi gerektiği gibi konular, insanlık tarihiyle paralel olarak sorulagelmiş, gündemini muhafaza ederek, insan zihnini meşgul

¹⁷ Tümer, Günay - Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ankara 1993, s.30.

¹⁸ İzzetbegoviç, Ali, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, trc. Salih Şaban, İstanbul 1987, s. 52.

etmiştir. İnsanoğlu, salt akılla çözemediği evrensel soruları çözebilmek amacıyla dinî değerlere yönelmiştir. Buna karşılık her din, insana kendisi ve içinde yaşadığı evren hakkında açıklamada bulunmuştur. İnsan, kendi mahiyeti, evrendeki konumu ve geleceği ile ilgili malumatı dinde bulur. Dinin görevi, insan zihnini meşgul eden temel problemleri izah etmektir. Dinlerin hedefi bu olmakla birlikte, inanç sistemleri ve tasavvur şekilleri farklılık arzettiğinden, aynı ölçü ve nitelikte açıklamada bulunmazlar.

Tüm dinler, dünya hayatı ve insanın varoluş trajedisi ile ilgili açıklamada bulunsalar bile, âhiret konusunda kimi hiçbir açıklamada bulunmamış, kimisi âhiret hayatını kabul etmekle birlikte dünya hayatına ağırlık vermiş ve müntesiplerini bu yönde motive etmiş, kimisi de dünya hayatına karşı ilgisiz kalmanın bir fazilet olduğu düşüncesini telkin etmiştir.

-Hak veya batıl- dinlerin bu derece önem arzetmeleri ve insanların ilgisini çekmeleri sebebiyle *"Kur'an'ı Kerim'in dünya hayatına bakışı ve dünya - âhiret münasebeti"* ne geçmeden önce, genel bir bakışağısı edinebilmek ve mukayese edebilme imkanına sahip olabilmek amacıyla, en azından günümüzde yaşamakta olup etkinliğini sürdüren dinlerin bir kısmının dünya ve âhiret hakkındaki görüşlerine kısa da olsa değinmek yerinde olacaktır.

Dinler tarihi kitaplarında, dinlerin çeşitli şekillerde tasnifleri yapılmıştır. Burada coğrafi tasnifi esas alarak konu işlenmeye çalışılacaktır¹⁹.

Önasya dinlerinden Yahudilik ve Hıristiyanlığın İslamla aynı kaynaktan gelmiş olmaları ve diğer dinlere nisbetle müşterek noktalarının daha fazla olması sebebiyle bu iki dinin herbirini madde başlığı altında ve biraz daha ayrıntılı olarak açıklamak, Hint dinlerini; öte âlem hakkındaki düşüncelerinin, bazı nüanslarla birlikte birbirlerine büyük ölçüde yakınlık arzetmeleri, Uzakdoğu dinlerinin de aynı şekilde birbirlerine yakınlıkları

¹⁹ Dinlerin tasnifi ile ilgili bk. Tümer - Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 11.

nedeniyle bölge adı başlığı altında birarada özetlemek daha uygun olacaktır.

Öncelikle Önasya dinleri ele alınacak, fakat İslam dini, - Önasya dinlerinden olmasına rağmen - konunun temelini teşkil etmesi nedeniyle bir ve ikinci bölümlerde ele alınacaktır.

1-ÖNASYA DİNLERİ

A-YAHUDİLİK:

Yahudilerin kutsal kitabında, ölüm ötesi hayat hakkında verilen bilgi, açıklık ve niteliğini belirleyicilikten uzak, üstü kapalı bir ifade tarzı ile anlatılmıştır²⁰. Tevrat'ta ölüm ötesi hayata en açık delalet eden âyetlerden iki tanesini zikrederim:

*"Senin ölümlerin dirilecekler; benimkilerin cesetleri kalkacaklar. Ey sizler, toprak içinde yatanlar, uyanın ve terennüm edin... ve yer ölümlerini dışarı atacak"*²¹.

*"Ve senin kavmin oğulları için durmakta olan büyük reis, Mikael, o vakit kalkacak; ve millet olalıdan beri, o zamana kadar vaki olmamış bir sıkıntı vaki olacak; ve o vakit senin kavmin, kitapta yazılı bulun herkes kurtulacak Ve yerin toprağında uyuyanlardan birçoğu, bunlar ebedi hayata ve şunlar utanca ve ebedi nefrete uyanacaklar. Ve anlayışlı olanlar gök kubbesinin parıltısı gibi birçoğunu salaha döndürenler de yıldızlar gibi ebediyyen ve daima parlıyacaklar"*²².

Dinler tarihçilerinden bir kısmının âhiret düşüncesinin esasen

²⁰ Kesler, M. Fatih, *Kur'an'da Yahudiler ve Hristiyanlar*, Ankara 1993, s. 94.

²¹ Kitâb-ı Mukaddes, *Eski ve Yeni Ahit*, İstanbul 1969, İşaya, 27/19.

²² Daniel, 12/1-3; Ayrıca daha uzak işaretler için bk. Eyüb, 3/17-22, 7/9, 14/12; İşaya, 14/11.

Yahudilikte bulunmadığı, Babil esaretinden sonra İran tesiriyle kıyamet ve haşir inancının meydana geldiği²³ düşüncesinde olmaları, kanaatimizce Kur'anî bir takım temel prensiplerle çelişmektedir. Zira Yüce Allah'ın Adem (a.s.) den Muhammed'e (s.a.) kadar tüm elçilerine göndermiş olduğu vahyin -temel dinamikleri itibariyle- kuralları ve amacı birdir. Toplumların zamanlara göre seviyelerinin gözönünde bulundurulması, seviyelerine uygun bir üslub tarzının seçilmiş olması, -füru diye nitelendirilebilecek- sosyal çevrenin, toplumsal şartların değişmesi ve gelişmesi ile meydana gelen ihtiyaç ve problemlere cevap ve çözüm yolu niteliğindeki konuların işlenmesi sebebiyle farklılıklar meydana gelmiştir. Yukarıda da arzedilmiş olduğu gibi, imanî ilkelerin özünü etkileyebilecek nitelikte bir farklılık söz konusu değildir. Bu da İslamın bir fitrat dini olduğunu gösterir. Kur'an'ı Kerim, son ilahî vahiy niteliğini taşıdığından, önceki ilahî dinlerin mükemmel bir bileşimidir. Bu nedenle evrenseldir ve tahrif edilme tehlikesine karşı ilahî muhafaza altındadır²⁴. Önceki bütün vahiylerin özünü kapsamakta ve kıyamete kadar dinamizmini muhafaza edecek temel prensipleri ihtiva etmektedir. Yüce Allah, ilahî kanunun değişmezliğini şu ifadelerle belirtmektedir:

يُرِيدُ اللَّهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سَبِيلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ .

“Allah size (bilmediklerinizi) açıklamak, sizi sizden önceki (iyi) lerin yollarına iletmek ve sizin günahlarınızı bağışlamak istiyor”²⁵.

سَنَةِ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسْتِنَا تَحْوِيلًا

“Senden önce gönderdiğimiz peygamberler hakkındaki kanun

²³ bk. Sarıkçıoğlu, Ekrem, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, İstanbul 1983, s. 199; Tümer, Günay, “Günümüzdeki Dinlerde Dünya-Âhîret Dengesi”, *Dünden Bugüne İslam Dünyasında Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma Sempozyumu*, Bursa 1990, s.17.

²⁴ bk. Hicr (15), 9.

²⁵ Nisa (4), 26.

(da budur). *Bizim kanunumuzda hiçbir değişiklik bulamazsın*²⁶.

فلن تجد لسنة الله تبديلا ولن تجد لسنة الله تحويلا .

“Allah’ın kanununda ne bir değişme bulursun: ne de Allah’ın kanununda bir sapma bulursun”²⁷.

Kur’an’ı Kerim, bu ifadelerle ilahî sistemin her zaman ve her yerde aynı olduğunu ve bu yasanın sürekli, değişmez bir ilke olarak kabul edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır²⁸.

Semavî dinlerde en önemli itikadî konulardan biri olan âhiret inancının, ilahî -temel- prensiplerin değişmezliği ilkesine göre, Tevrat’ın aslında tafsilatlıca bulunması gerekmektedir. Şu anda mevcut Tevrat’ta ölüm ötesi hayat ile ilgili bilgilerin sathiliği ve yetersizliği, “Yahudi kutsal kitabının yazuya geçirildiği devrelerdeki koruma yetersizliklerinden doğan bir metin sukutundan kaynaklandığı”²⁹ düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Kur’an-ı Kerim’de yahudilerin âhirete inanmadıkları değil, âhireti yanlış değerlendirdikleri anlatılmaktadır³⁰.

Tevrat’ta yapılan tahrifler neticesinde âhiretle ilgili bilgiler çok sınırlı bir düzeye indirgenmiş ve niteliğini belirleyicilikten uzak bir üsluba bürünmüştür. Bunun yanında dikkati çeken önemli bir husus, dünya hayatını küçümseyici ve dünya hayatına aldanmamayı telkin edici ifadelerle pek rastlanmamasıdır³¹. Bu sebeple Yahudilikte dünya-âhiret dengesi dünya lehinde bozulmuş, Yahudi düşüncesi insan şuurunu dünyaya yöneltmiş ve dünyevî ceza tehdidinde veya mükafat vadinde bulunmuştur. Bu

²⁶ İsra (17), 77.

²⁷ Fâtır (35), 43; Ayrıca bk. Ahzab (33), 62; Fetih (48), 23.

²⁸ Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli’l-Kur’an*, Beyrut, ts., V, 323-324.

²⁹ Tümer, “Günümüzdeki Dinlerde Dünya-Âhiret Dengesi”, s. 17.

³⁰ Bakara (2), 94.

³¹ Tümer, “Günümüzdeki Dinlerde Dünya-Âhiret Dengesi”, s. 18.

düşünceyle ilgili örnek olarak Tevrat'ta geçen şu ifadeleri zikredebiliriz:

*"Eğer kanunlarımda yürürseniz ve emirlerimi tutarsanız ve onları yaparsanız; o zaman yağmurlarınızı vakitlerinde göndereceğim, ve yer mahsulünü verecek, ve kırım ağaçları meyvalarını verecekler. Ve harmanınız bağ bozumuna erişecek, ve bağ bozumu ekim vaktine erişecek; ve doyuncaya kadar ekmeğinizi yiyeceksiniz, ve memleketinizde emniyetle oturacaksınız. Ve memlekete selamet vereceğim, ve yatacaksınız, ve sizi korkutan olmayacak; ve kötü hayvanları memleketten kaldıracam, ve memleketinizden kılıç geçmeyecektir. Ve düşmanlarınızı kovalıyacaksınız, ve önünüzde kılıçla düşecekler"*³².

Yahudilerin tarih boyunca savaş, esaret, baskı ve eziyetlere maruz kalmaları, onları her alanda dünya hakimiyetini elde etmek için hırsla çalışmaya, kendileri dışındaki toplumlara kin beslemeye ve kendileri ile sınırlı bir otorite oluşturmak için çaba sarfetmeye yöneltmiştir³³.

Kur'an-ı Kerim, onların dünya hayatına olan hırslarını şu ifadelerle izah eder.

ولتجدنهم أحرص الناس على حياة ومن الذين أشركوا يودّ أحدهم لو يعمر ألف سنة وما هو بمزحرجه
من العذاب أن يعمر والله بصير بما يعملون .

*"Anddolsun ki, onların hayata diğer insanlardan ve hatta Allah'a eş koşanlardan da daha düşkün olduklarını görürsün. Her biri ömrünün bin yıl olmasını ister. Oysa uzun ömürlü olması onu azabdan uzaklaştırmaz. Allah onların yaptıklarını görür"*³⁴.

Müfessirler, yahudilerin müşriklerden daha fazla dünya hayatına bağlanmalarını şöyle açıklarlar: Müşriklerin dünya hayatının sona ermemesini arzu etmeleri normal karşılanmalıdır.

³² Levililer, 26/3-7; Ayrıntılı bilgi için bk. 26/3-33.

³³ Ataurrahim, Muhammed, *Bir İslam Peygamberti Hz. İsa*, çev. Kürşat Demirci, İst. 1985, s. 26.

³⁴ Bakara (2), 96.

Zira onların ölüm sonrası için bir beklentileri yoktur. Yahudiler ise ehl-i kitaptan olduklarından, âhiret inançlarının olduğunu, fakat dünyada yapmış oldukları; sözgelimi peygamberlerini yalanlamaları, öldürmeleri, Tevrat'ı tahrif etmeleri vb. daha birçok günahlarına karşılık âhirette ceza göreceklerini bildiklerinden, dünya hayatına hırsla bağlanırlar. Belirli bir yaştan sonra dünya hayatından bir lezzet alınamadığı, bilakis elemeler çoğaldığı halde onlar, bin yıl bile olsa bu yaşamın sona ermesini arzu etmezler³⁵.

İsrailoğullarının altından³⁶ yapmış oldukları buzağıya tapmaları³⁷ da, onların dünya metana olan hırslarının derecesini gösteren başka bir kanıttır.

Yahudiler, manevî ve uhrevî yönlerini geliştirmemeleri nedeniyle maddeye, maddî hayata büyük ölçüde önem vermiş, maddeyi adeta putlaştırmışlardır. Böylece fitrat dininde varolan ve insan tabiatında olması gereken ruh-beden, dünya-âhiret bütünlük ve dengesini dünya ve madde lehinde bozmuşlardır.

B-HİRİSTİYANLIK:

Maddeye tapacak derecede ona değer veren ve herşeyi bununla ölçen bozulmuş Yahudiliğin bir reaksiyonu olarak gönderilen Hristiyanlık, yahudileri düşmüş oldukları maddeperestlikten kurtarmak amacıyla ruhani hayata ağırlık vermiştir³⁸. Âhiret

³⁵ bk. et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîl'l-Kur'an*, Mısır 1388/1968, I, 429; en-Nesefî, Abdullah b. Ömer b. Mahmûd Ebu'l-Berekât, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*, İstanbul 1993, I, 67; Tantâvî, Muhammed Seyyid, *Benû İsrâîl fi'l-Kur'an ve's-Sunne*, Kahire 1407/1987, s. 456; el-Merâğî, Ahmed Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî*, Mısır, ts., I, 173-174.

³⁶ er-Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Mısır, ts., III, 75; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, I, 117; Elmalılı, *Kur'an Dili*, I, 355; Sena Cemil, *Hazreti Muhammedin Felsefesi*, İstanbul 1971, s. 207; Çakan, İsmail Lûtfî, "İslam'da Dünya-Âhiret Dengesi", *Diyanet Dergisi*, c. XIII, S. 5, s. 275; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1988, I, 198.

³⁷ Bakara (2), 51, 54, 92-93; Nisa (4), 153; A'râf (7), 148-152; Tâhâ (20), 88.

³⁸ Kazıcı, Ziya, *Kur'an-ı Kerim ve Garp Kaynaklarına Göre Hristiyanlık*, İst. 1971, s. 53, 106; Ataurrahim, *Bir İslam Peygamberi Hz. İsa*, s. 22.

düşüncesini ön plana çıkararak, dünya hayatına aldanmamayı, âhiret için çalışmayı telkin etmiş ve Yahudiliğe asli safiyetini kazandırmaya çalışmıştır³⁹.

İsa'nın (a.s.) görev süresinin tamamlanması nedeniyle insanlar arasından ayrılmasından sonra ilk üçyüzyılda Romalılarla hristiyanlar arasında kanlı çatışmalar meydana geldi. Özellikle bu üçyüzyılın ilk dönemlerinde hristiyanların Romalılara karşı güçsüz durumda olmaları, büyük eziyet, işkence ve sürgünlere maruz kalmalarına neden oldu. Roma tanrılarına saygı göstermeyen hristiyanlara hayat hakkı tanınmadı. Birçoğu diri diri yakıldı⁴⁰. Bunun üzerine hristiyanlar, kısmen de olsa bu eziyetlerden uzak durmak, kurtulmak amacıyla gizli yerlere çekilmeye başladılar. Hayattan bıkmış ve bezmiş olduklarından, dünya hayatından küskün bir vaziyette şahsi ibadetlerle sınırlı bir hayat tarzını seçtiler. Bu durum, giderek onları dünyevî hazlardan faydalanmanın ibadetin ruhuna ters düştüğü, faydalanmanın ise bir fazilet olduğu düşüncesine götürdü. Böylece ruhban sınıfı teşekkül etmeye başladı⁴¹. İncil de bu yönde tahrif edildi. Tahrif olunmuş İncil'de dünyadan yüz çevirmenin yolları gösterilmiş ve dünya nimetlerinden faydalanmanın kötü olduğuna delalet eden birçok söz zikredilmiştir. Ruhbanların evlenmesi yasaklanmıştır. Halkın evlenmesine müsaade edilmiş, fakat yine de tavsiye edilen bekarlık olmuş, bunun bir erdem olduğu belirtilmiştir. Evlilik ise bir taviz olarak nitelendirilmiştir⁴².

Anlattıklarımıza ışık tutması ve Hristiyanlığın dünya-âhiret hakkındaki görüşlerinin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla İncil'den pasajlarla konumuza devam edelim:

"Dünyayı ve dünyada olan şeyleri sevmeyin. Eğer bir kimse

³⁹ Aynî, M. Ali, *Tasavvuf Tarihi*, İstanbul 1341/1922, s. 149.

⁴⁰ Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 239-240; Michel, Thomas, *Hristiyan Tanrıbilimine Giriş*, İstanbul 1992, s. 98; Bulaç, Ali, "Ruhban", *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, İstanbul 1990, III, 325.

⁴¹ Bulaç, aynı yer.

⁴² İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, s.281; Ayrıca evlilik ve bekarlık için bk. *I. Korintoslulara*, 7/38.

dünyayı severse, onda Babanın sevgisi yoktur. Çünkü dünyada olan herşey, bedenin şehveti ve gözlerin şehveti ve hayat gururu, babadan değil, fakat dünyadandır"⁴³.

"Ey fuhuş işliyenler, bilmiyor musunuz ki, dünyaya dostluk, Allah'a düşmanlıktır? İmdi kim dünyaya dostolmak isterse kendini Allah'a düşman eder"⁴⁴.

"Bakın Allah'ın çocukları çağrılalım diye, Baba bize ne çeşit sevgi verdi; ve öyleyiz. Bu sebepten dünya bizi tanımıyor, çünkü onu tanımadı"⁴⁵.

"Çünkü Allah'ın inâyeti bütün adamlara kurtuluş getirerek izhar olundu; bize öğretiyor ki, fıskı ve dünya arzularını inkar edip büyük Allah'ın ve kurtarıcımız Mesih İsa'nın izzetinin mübarek ümidini ve zuhurunu bekliyerek, şimdiki dünyada temkin ve salah ve takva üzre yaşyalım"⁴⁶.

İsa (a.s.) şöyle demiştir: "Nasılki sizden biriniz (denizin) dalgası üzerine ev inşa edemiyorsa, dünya da öyledir. Onu istikrar yeri olarak edinmeyiniz"⁴⁷.

"İsa etrafına bakıp şakirtlerine dedi: Serveti olanlar Allah'ın melekutuna ne kadar güçlkle gireceklerdir! Şakirtler onun sözlerine şaşılar. Fakat İsa yine cevap verip onlara dedi: Çocuklar, Allah'ın melekutuna girmek ne güçtür! Devenin iğne deliğinden geçmesi, zengin adamın Allah'ın melekutuna girmesinden daha kolaydır. Birbirlerine: öyle ise kim kurtulabilir? diyerek, pekçok şaşılar. İsa onlara bakıp dedi: İnsan indinde bu imkansızdır, fakat Allah indinde değil. Zira Allah indinde herşey mümkündür. Petrus ona: İşte, biz herşeyi bıraktık, ve senin ardınca geldik, demeğe başladı"⁴⁸.

"Dinleyin, ey sevgili kardeşlerim, dünyaya göre fakir olanları Allah imanda zenginler olmak ve kendisini sevenlere vadettiği

⁴³ I. Yuhanna, 2/15-16.

⁴⁴ Yakub'un Mektubu, 4/4; Ayrıca bk. I. Korintoslulara, 7/29-30.

⁴⁵ Yuhanna, 3/1.

⁴⁶ Tıtus'a, 2/11-13.

⁴⁷ eş-Şeybânî, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, ez-Zühd, Beyrut 1403/1983, s. 118.

⁴⁸ Markos, 10/23-28.

melekütun varisleri olmak üzere seçmedi mi? “ 49.

“Yeryüzünde kendinize hazineler biriktirmeyin ki, orada güve ve pas yiyip bozar; ve orada hürsızlar delip girerler ve çalarlar. Fakat kendinize hazineler biriktirin ki, orada ne güve ne de pas yiyip bozar, ve hürsızlar orada ne delerler, ne de çalarlar. Çünkü hazinen nerede ise yüreğin de orada olacaktır”⁵⁰.

“Hiç kimse iki efendiye kulluk edemez; çünkü ya birinden nefret eder ve ötekini sever, yahutda birini tutar ve ötekini hor görür. Siz Allah’a ve zenginliğe kulluk edemezsiniz”⁵¹.

“Fakat kanaat ile takva büyük kazançtır, çünkü dünyaya birşey getirmedik, çünkü ne de ondan birşey götürebiliriz; fakat yiyeceğimiz ve örtüneceğimiz oldukça, onlarla kanaat edeceğiz. Fakat zengin olmak isteyenler, imtihana ve tuzağa ve insanları helaka ve harabiyete batıran çok manasız ve muzır arzulara düşerler. Çünkü her türlü varlığın bir kökü para sevgisidir. Bunu arzu ederek imandan saptılar, ve bir çok eziyetlerle kendilerine işkence ettiler”⁵².

“Bu dünyanın çocukları evlenirler, ve koacaya verilirler; fakat o dünya ve ölümlerden kıyama erişmeğe layık sayılanlar ne evlenirler, ne de kocaya verilirler. Çünkü bir daha ölmezler, çünkü onlar meleklerle birdirler; ve kıyamette oğulları olduklarından, Allah oğullarıdır”⁵³.

Bu ifadelerden, Hıristiyanlığın müntesiplerini tamamen dünya hayatından soğutmaya çalışıp, âhirete yöneltmek istediği ve zahidane bir hayatı teşvik ettiği anlaşılmaktadır. Dünyayı terketmeyi ve tamamen âhirete yönelmeyi telkin eden bir öğreti, insanda fitraten varolan dünyaya meyil arzusunu yok etmeyi hedeflediğinden ve bunun neticesi olarak da fert üzerinde psikolojik dengesizliklerin oluşmasına neden olacağından, başarısızlıkla sonuçlanması tabiidir.

Baş tarafta oluşum seyrini özetle açıkladığımız ruhbanlık

⁴⁹ Yakub’un Mektubu, 2/5.

⁵⁰ Matta, 6/19-21.

⁵¹ Matta, 6/24.

⁵² I. Tımoteusa, 6/6-10.

⁵³ Luka, 20/34-36.

müessesesi. başlangıçtaki seviyesinde durmayarak aşırılığa doğru yol almaya, giderek de insan fıtratıyla taban tabana zıt bir görünüm arzitmeye başlamıştır. Bir süre sonra, evlenmeyen ve dünyevî işlerle bağlarını tamamen koparmış olan rahipler, koymuş oldukları kurallara uyamaz hale geldiler. Bu nedenle hızlı bir yozlaşma ve sapma süreci başladı. Kur'an-ı Kerim, ruhbanîyetin aslında Hristiyanlıkta olmadığını, onların bir uydurması olduğunu, kendileri uydurdukları halde onun kurallarına gereği gibi riâyet etmediklerini⁵⁴ ve saptırdıklarını, rahiplerin insanların mallarını haksız yollardan yediklerini belirtir⁵⁵. Rahipler, dünyevî şeyleri terketmek bir yana, hükümdar ve zenginlerin yaşantılarını gölgede bırakacak ölçüde dünyaya yönelip, onlarla üstünlük yarışı içerisine girdiler. Şiddetle kaçınılması gerektiğini vurguladıkları fiilleri kendileri işlemeye başladılar. Bu sapma neticesinde rahip ve papazların ahlakı çok fena bir şekilde çöküntüye uğrayıp, ihtiras ve mal sevgisi onları istila etti. Bu ruhi çöküntü, rahip ve rahibelerin gizlenemeyecek derecede büyük bir sayıya varan ve halkın gözünden kaçmayan gayrimeşru ilişkilerini de beraberinde getirdi. Kilise ise, bu fiillerin işlendiği yer haline geldi. Kilise mensupları, bunca sapmaya rağmen, dindeki konumlarını muhafaza etmek ve halktan gelen tepkileri sindirip yok etmek amacıyla katı bir dogmatizm süreci başlatıp, söylediklerinin tümünün tanrı tarafından kendilerine bildirildiğini belirttiler. Bundan sonra papaz ve rahipler, tanrının yeryüzündeki vekilleri sıfatıyla onun adına tasarruf etme yetkisine sahip olduklarını iddia etmeye başladılar. Bu yetkiyle de kendi düşüncelerine aykırı davranan birçok insanı dinden ihraç ettiler (aforoz). Bilim adamlarının yeni buluş ve tespitlerini bile din dışı sayarak, bu bilim adamlarının kimini dinden çıkarmış, kimini ölüme mahkum etmiş ve kimini de umulmadık eziyetlere maruz bırakmışlardır. Kendilerine mali yardımda bulunan ve düşüncelerini destekleyenlere ise, cennet vaadinde bulunup cennetin anahtarlarını

⁵⁴ Hadîd (57), 27.

⁵⁵ Tevbe (9), 34.

vermişlerdir (endüljans).

Neticede halk yığınları, kilisenin ağır tahakkümüne ve despotizmine dayanamaz hale geldiler. Kiliseden nefret etmek bir yana, dinî görünümüne sahip her düşünceyi karşılarına aldılar. Böylece kilise, insanları dine ulaştıran bir kurum olmak yerine, dinden uzaklaştırıp nefret ettiren bir kurum haline geldi. Bu da batı insanının dine karşı cephe almasına neden oldu. Bu süreç, 19. yüzyıl pozitivizminde kristalleşerek, daha belirgin hale geldi⁵⁶.

Son tahlilde varacağımız netice şudur: Dünyayı tamamen terketmek insan fitratıyla çeliştiği gibi, âhiretten kopuk bir dünyaya yöneliş de insan fitratıyla çelişir ve her ikisi de birer dengesizlik örneğidir. Hristiyanlık, dengeyi âhiret lehinde bozmuştur. Bu durum, insan fitratıyla çeliştiğinden, hristiyanlar bunu devam ettirememiş ve her ifrat bir tefriti doğurur prensibince, çok geçmeden karşıt aşırı uca doğru yol alma süreci içerisine girmişlerdir. Bu defa da dengeyi dünya lehinde bozmuş ve neticede dünya-âhiret dengesini yakalayamamışlardır.

⁵⁶ Buraya kadarki bilgiler için bk. en-Nedvî, Ebu Hasan Ali, *Mâzâ Hasire'l-Alemu bi İnhitâtî'l-Muslimîn*, Beyrut 1385/1965, s. 172; Kutub, Muhammed, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler*, trc. Bekir Karlığa, İstanbul 1992, s. 292-294; Kazıcı, *Kur'an-ı Kerim ve Garp Kaynaklarına Göre Hristiyanlık*, s. 112; Bulaç, "Ruhban", III, 327; Tümer, "Günümüzdeki Dinlerde Dünya-Âhiret Dengesi", s. 22.

2-HİNT DİNLERİ (Hinduizm, Budizm, Caynizm, Sihizm)

Hint dinlerinde, âlemin sonunu ifade eden ve bütün âlemi konu alan bir kıyamet düşüncesi yoktur⁵⁷. Bunun yerine, hintlilerin bütün metafizik sistemlerine yayılmış olup, ruh göçünü ifade eden tenasüh ve karma inancı hakimdir. Karma kanununa göre bu hayatta işlenen ameller, canlının kaderine tesir eder ve tekrar dirilmesinde rol oynar. İnsan, işlemiş olduğu fiillere göre tanrı, insan, hayvan veya bitki şeklinde yeniden doğar. Fert, yaptıklarının karşılığını ancak tenasüh yoluyla elde eder. Buna göre sonraki hayatta daha iyi bir yaşam tarzı elde edebilmek için iyi işler yapılmalıdır. Hinduizm'de insanların içinde doğdukları kast bile işledikleri amellerin neticesidir⁵⁸.

İnsan, ruhunu ebedi doğum - ölüm çarkından kurtarabilmek için kendisindeki muhtevalardan sıyrılıp, dünyevî arzulardan yüz çevirmek ve dinin emirlerini harfiyyen yerine getirmek zorundadır. Her ruh bunu başarıp (Hinduizm'de) Brahma'ya veya (Budizm ve Caynyizm'de) Nirvana'ya ulaşamaz ve ölüm çemberinde dönüp durur. Ancak özel kabiliyetlere sahip ruhlar, sayısız ruhlara girdikten ve her defasında ilerleme kaydettikten sonra Brahma'ya veya Nirvana'ya ulaşip, tenasüh çemberinden kurtulabilirler⁵⁹.

⁵⁷ Budda, A. Ömer Hilmi, *Dinler Tarihi*, İstanbul 1935, s. 55-59; Sunar, Cavit, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara 1975, s. 34; Sarıkçıoğlu, *Dinler Tarihi*, s. 145,164-165; Tümer "Günümüzdeki Dinlerde Dünya-Âhiret Dengesi", s. 15; Bulaç, Ali, *İslam Düşüncesinde Din-Felsefe/Vahiy-Akıl İlişkisi*, İstanbul 1994, s. 63; Yetik Zübeyir, "Hint Düşüncesi", *SBA*, II,178.

⁵⁸ Budizm, Caynizm ve Sihizm'de kast sistemi yoktur. bk. Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 95.

⁵⁹ eş-Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdulkerim b. Ebûbekir Ahmed, *el-Milel ve'n-Nihal*, nşr. Muhammed Seyyid Geylânî, Beyrut 1395/1975, II, Zeyl, s. 11, 17-18; Budda, *Dinler Tarihi*, s. 145-146; Sunar, *Tasavvuf Tarihi*, s. 20; Sarıkçıoğlu, *Dinler Tarihi*, s. 151-152,

Sonraki hayatta mutlu bir yaşam tarzı elde edebilmek amacıyla hintliler, mutlak kötülük kabul ettikleri nefsi arzuları yok etmenin ve dünya hayatına ilgisiz kalmanın yollarını aramışlardır. Bu sebeple de Hint dinlerinde riyazet ve çile hayatı ileri derecede gelişmiştir.

Ruh göçünü kabul etmiş olan dinlerde her türlü canlıya karşı yapılan fenalık, büyük bir suç olarak telakki edilir. Zira kendisine fenalık edilen canlı, önceki yaşamında bir insan olmuş olabilir. Veya zarar veren insan, sonraki hayatında hayvan suretlerinden birine girebilir. Bu düşüncenin en ileri seviyesi Hint dinlerinden Caynizm'de görülür. Dinî ilkelere bağlı bir caynist, yerde yaşayan hayvanlara zarar vermemek amacıyla toprağı ekmez, ticaretle uğraşır. Yürürken bir canlıya basıp öldürmemek için önünü süpürerek yürür ve suyu sıkı dokunmuş bir tülbentten süzerek içer⁶⁰.

Hint dinlerinde belirgin bir öte dünya anlayışının olmaması nedeniyle bu dinlerde dünya - âhiret dengesinden söz edilemez. Ancak belirli bir dinî inanca sahip olmaları nedeniyle din - dünya, ruh - beden denge veya bütünlüğünün olup olmadığı üzerinde durulabilir.

Hint dinlerinde bulunan tenasüh inancı nedeniyle müntesipleri, tekrar dünyaya gelecekleri sonraki hayatta iyi bir konum elde edebilmek amacıyla dinî ilkelere azami derece riâyet ederler. Onlara göre nefis mutlak kötülük, insanî bütün yıkıcı arzu ve ihtirasların sebebi olduğundan, ondan tamamen soyutlanmak gerekir. Bu da ancak nefsi öldürmekle mümkün olabilir⁶¹. Bu nedenle riyazet, dünyevî arzulardan tamamen soyutlanmaya çalışmak, Hint dinlerinin belirgin niteliğidir. Hint dinleri

164,165; Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 99.

⁶⁰ Budda, *Dinler Tarihi*, s. 127-128; Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 97; Tümer, "Günümüzdeki Dinlerde Dünya-Âhiret Dengesi", s. 16.

⁶¹ Bulaç, Ali, "Tasarlanmış Fenomenler Dünyasında Akıl, Nefis ve Kimlikler", *Bilgi ve Hikmet*, İstanbul 1993/4, s. 35.

müntesipleri, aşırı derecede dinî ilkelere bağlanmaları, çile hayatı çekmeleri ve dünya hayatına karşı ilgisiz kalmaları neticesinde din yönüne ağırlık verip, dünya hayatını ihmal etme eğilimi içerisine girmişlerdir.

Anlaşılacağı üzere Hint dinlerine din - dünya; ruh - beden bütünlük ve dengesi din ve ruh yönünde bozulmuş, din, hayata kelepçe vuran ağır bir yük haline getirilmiştir.

3-UZAKDOĞU DİNLERİ (Konfüçyanizm, Taoizm, Şintoizm)

Çin'in en büyük yerli iki dini Konfüçyanizm ve Taoizm'dir. Japonlarınki ise Şintoizm'dir. Konfüçyüslük, tanrı inancına sahip, kutsal metinleri olan ve kurucusu olan, ahlaki değerlere büyük önem veren bir dindir. Konfüçyüslükte dinî ibadetlere pek önem verilmemiş, en büyük ibadetin insanlara karşı ahlaki ödevlerin yerine getirilmesi olduğu belirtilmiştir. Konfüçyüs, âhiretin varlığını inkar etmemekle birlikte üzerinde münakaşa etmekten de çekinmiştir. Konfüçyüslükte, dünyada işlenen suçların cezasız kalmayacağı, ancak bu cezanın dünyada verileceği belirtilmiştir⁶².

Taoizm'in kurucusu Lao Tse'dir. Taoizm'de tanrı anlayışı panteizme dayanır. Taoizm'de, - Konfüçyüslükte olduğu gibi - ahlaki değerler ön plandadır. Zühde büyük önem vermesi yönüyle Konfüçyüslükten ayrılmaktadır. Taoizm, ferde pasifliği, dünya zevklerine yönelmemeyi, servet ve mülkiyetten uzak durulması gerektiğini, ancak bunları yapmakla gerçek fazilete ulaşılabileceği düşüncesini telkin eder. Dinî prensiplere bağlı bir taoist, kendi içini dünyevî meşgalelerden ve pisliklerden arındırıp, mücerret gerçeklerle doldurmalıdır. Maddeden ve dünyevî zevklerden

⁶² Şehristânî, *el-Milel*, II, Zeyl, s. 21-22, 24; Budda, *Dinler Tarihi*, s. 372-373; Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 63; Sena, *Hazreti Muhammed'in Felsefesi*, s. 272, 276; Tümer, "Günümüzdeki Dinlerde Dünya-Âhret Dengesi", s. 14-15.

arınmakla insan, halis ruh haline gelir⁶³.

Şintoizm ise, kurucusu olmayan bir dindir. politeist bir tanrı anlayışına sahiptir. Şintoizmde varlığı kabul edilen tanrı sayısı çok kabarıktır. Yaklaşık sekiz milyon tanrının varolduğuna inanılır. Bu tanrıların en büyüğü, güneş tanrıçası Amaterasu'dur. Şintoizm'in resmi bir inanç sistemi ve belirgin bir öte dünya düşüncesi yoktur. Sadece ruhun ölümden sonra varlığını devam ettirdiğine inanılır. Şintoistler, milli geleneklerine çok bağlıdırlar⁶⁴.

Uzakdoğu dinlerinde de Hint dinlerinde olduğu gibi belirli bir öte dünya anlayışının olmaması nedeniyle dünya - âhiret değil, din - dünya dengesinin olup olmadığından sözedilebilir.

Uzakdoğu dinlerinin getirmiş olduğu ilkeler, insanı zorlayıcı ve dünya hayatını yaşamaktan alıkoyucu nitelikte değildir. Bu nedenle din, insan hayatında tam manada bir fonksiyonelliğe sahip değildir. Daha çok ahlaki değerlere önem verdiklerini daha önce belirtmiştik. Bu dinlerden sadece Taoizmin hayatta etkin rol oynadığı anlaşılmaktadır. Taoizm'de din - dünya dengesinin Hint dinlerinde olduğu gibi din lehinde bozulduğu, diğer Uzakdoğu dinlerinde ise, bu dengenin dünya lehinde bozulduğu görülmektedir.

⁶³ Şehristânî, *el-Milel*, II, Zeyl, s. 27; Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 68-69; Demir, Fahri, *İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*, Ankara 1986, s. 5.

⁶⁴ Sarıkcıoğlu, *Dinler Tarihi*, s. 184; Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 74-75; Tümer, "Günümüzdeki Dinlerde Dünya-Âhiret Dengesi", s. 13-14.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'IN DÜNYA HAYATINA BAKIŞI

Bu başlık altında, insanın yaratılış gayesi, dünya hayatının mahiyeti ve dünyevî nimetler karşısında insanının konumu gibi temel konuları ele alıp incelemeye çalışacağız.

I-EVREN İNSAN İÇİN, İNSAN KULLUK İÇİN:

Atomun en küçük parçasından en büyük yıldıza varıncaya dek varlık sahasında mevcut olan her şey hayat sahibi varlıklar olup, Allah'ı tesbih ederler⁶⁵. Metafizik sahaya giren melekler de aynı şekilde Allah'ı tesbih ederler. Varlık hiyerarşisi içerisinde insan da belirli bir statüye sahiptir. İnsan dışındaki kainat varlıkları, tesbih ve övgü ifade eden kozmik düzenin sağlanması ve devam ettirilmesi görevini yaparken, bunu şuursuzca ve seçim hakları, ikinci bir alternatifleri olmaksızın yaparlar. Zira yüce Allah onlara sorumluluk duygusu yüklememişlerinden, şuur sahibi varlıklar değildirler ve sırf maddeden yaratılmışlardır. Onların yaratılmasından gaye, insana hizmet etmeleridir⁶⁶.

İnsan ise, özü itibariyle ilahî nefhadan⁶⁷ ve bedeni itibariyle evrenin bütün elemanlarından parçaların bileşiminden teşekkül etmiştir. Bu yüzden insan, kainatın küçük bir modeli olarak nitelendirilmiştir. İnsan, diğer varlıkların aksine kendisine tevdi edilen ilahî emaneti⁶⁸ yüklenerek şuurlu bir şekilde ibadet etmeyi

⁶⁵ A'râf (7), 206; Ra'd (13), 13-15; İsrâ (17), 44; Enbiya (21), 19-20; Nûr (24), 41; Zümer (39), 75; Mü'min (40), 7; Fussilet (41), 38; Şûrâ (42), 5; Hadîd (57), 1; Haşır (59), 1, 24; Saf (61), 1; Cuma (62), 1; Teğâbun (64), 1.

⁶⁶ Bakara (2), 29, 164; Nahl (16), 5-16, 80-81; Zuhuruf (43), 12-13.

⁶⁷ Hicr (15), 29; Secde (32), 9; Sâd (38), 72.

⁶⁸ Ahzâb (33), 72.

ve ilahî hilafet vazifesini⁶⁹ Allah'ın istediği şekilde yerine getirmeyi kabul etmiştir. İlahî nefha ve maddeyi temsil eden basit toprağın⁷⁰ bileşiminden çift boyutlu olarak yaratılan insan, yaratılış gayesi olan Allah'a ibadet⁷¹ ve ilahî hükümleri yeryüzünde icra vazifesini ifa etmesi nisbetinde yücelip Allah'a yaklaşmakta, dünya hayatının yaratılış nedeni olan imtihanı⁷² başarı ile sonuçlandırarak, meleklerin topluca karşısında secde ettikleri⁷³, varlıkların en şerefli konumuna yükselmektedir. Bunun neticesi olarak da ilahî nefha cihetinin maddî yön üzerine hakim olmasına, onu kontrol altına almasına ve bir dengenin oluşmasına neden olmaktadır. Yüklendiği misyonu istenilen tarzda yerine getirmemesi halinde ise, maddî yönün ilahî nefha ciheti olan ruh ile bağlantılarını koparıp, insanın bedeni arzularının esiri durumuna düşmesine neden olmakta, dolayısıyla yaratılış amacının dışına çıkıp, imtihanı başarısızlıkla sonuçlandırarak, varlıkların en aşağısı konumuna düşmesine ve beden - ruh; madde-mana dengesinin bozulmasına sebep olmaktadır⁷⁴.

II-DÜNYA HAYATININ MAHİYETİ:

Fert, tabi tutulmuş olduğu imtihanı başarı ile sonuçlandırabilmesi için bireysel ve toplumsal hayatını nasıl tanzim etmelidir? Bir kısım âyet ve hadiste dünya hayatının tamamen değersiz ve boş olduğu vurgulanmakta, bir kısmında ise övülmekte ve değerli olduğu telkin edilmektedir. O halde âhiret hayatında mutlu bir yaşam tarzı elde edebilmek amacıyla

⁶⁹ Bakara (2), 30; En'am (6), 165; Geniş bilgi için bk. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I, 165-166; Elmalılı, *Kur'an Dili*, I, 299-300.

⁷⁰ Hicr (15), 26-29; Âl-i İmran (3), 59; Hicr (15), 26, 28, 33; Kehf (18), 37; Hac (22), 5; Rûm (30), 20; Fâtır (35), 11; Sâffât (37), 11; (Mü'min (40), 67; Rahman (55), 14.

⁷¹ Zâriyât (51), 56.

⁷² Mâide (5), 48; En'am (6), 165; Hûd (11), 7; Kehf (18), 7; Mülk (67), 2; İnsan (76), 2.

⁷³ Bakara (2), 34; A'râf (7), 11; Kehf (18), 50; Tâhâ (20), 116.

⁷⁴ Tîn (95), 4-5.

dünyadan tamamen yüz çevirmek mi yoksa sırf dünyayı imar etmek mi gerekmektedir. Bunları tesbit edebilmek için, Kur'an ve hadis perspektifinden dünyanın mahiyetini ele alıp incelemek gerekmektedir.

Bediüzzaman Said Nursi, dünya hayatının mahiyetini incelerken, onu üç kategoride ele alarak şöyle der: “*Dünyanın üç vechi vardır: Birisi âhirete bakar; çünkü onun mezraasıdır; ikincisi, esma-i hüsnaya bakar; çünkü onların mektep ve tezgahlarıdır; üçüncüsü, kasden ve bizzat kendine bakar*”⁷⁵.

Biz de dünya hayatının mahiyetini incelerken bu taksimi esas alacağız.

1-ALLAH'IN İSİM VE SIFATLARININ TECELLİ ETTİĞİ YER OLARAK DÜNYA:

Kainatta varolan hiçbir şey boşuna⁷⁶ veya oyun ve eğlence olsun diye anlamsız bir şekilde yaratılmamıştır⁷⁷. Her şey belirli bir ölçü ile⁷⁸ israfa sapmadan düzen ve ahenk içerisinde⁷⁹, belirli bir hedef gözetilerek varlık sahasına çıkarılmıştır. Ebu'l-Atâhiye adlı şair şöyle demiştir:

وفي كل شيء له آية تدل على أنه واحد

“Allah'ın her şeyde onun birliğini tanıtıcı delilleri vardır”⁸⁰.

Bir başka şair de şu anlamlı ifadeyi kullanmıştır:

تأمل سطور الكائنات فإنها من الملائكة على إيك رسائل

⁷⁵ Nursi, Bediüzzaman Said, *Mesnevî-i Nuriye*, trc. Abdulmecid Nursi, İstanbul 1990, s. 72.

⁷⁶ Mu'minûn (23), 115.

⁷⁷ Enbiya (21), 16; Duhan (44), 38.

⁷⁸ Hicr (15), 21; Furkan (25), 2; Kamer (54), 49; Talak (65), 3.

⁷⁹ Mülk (67), 3-4.

⁸⁰ Beyhaki, Ebubekir Ahmed b. Huseyn, *Şu'abu'l-İman*. Beyrut 1410/1990, I, 131; Aliyyu'l-Kârî, *Şerhu Kitabı Fıkhi'l-Ekber*, Beyrut 1404/1984, s. 18.

“Kainatın satırlarını düşün, onlar; mele-i a'lâdan sana mektuplardır”⁸¹.

Bu nedenle Kur'an-ı Kerim, birçok yerde insandan, gece - gündüz işleyip duran büyük kaianat sistemini akıllıca bir gözleme tabi tutmasını ister⁸². Bu âyetlerden birkaçına değinmemiz yerinde olacaktır.

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَبْصَارِ * الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ.

“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, akıl sahiplerine şüphesiz deliller vardır. Onlar ayakta iken, otururken, yan yatarken Allah'ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler: ‘Rabbimiz! sen bunu boşuna yaratmadın, sen münezzehsin. Bizi ateşin azabından koru’ derler”⁸³.

وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رِوَاسِي وَأَنْهَارًا وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشِي اللَّيْلُ النَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ وَفِي الْأَرْضِ قَطْعٌ مَّتَجَاوِرَةٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صَنْوَانٌ وَغَيْرُ صَنْوَانٍ يَسْتَوِي بِمَاءٍ وَاحِدٍ وَنَفْصَلُ بَعْضُهَا عَلَىٰ بَعْضٍ فِي الْإِكْلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ .

“Yeri düzleyen, orada dağlar, nehirler var eden, her türlü üründen çift çift yetiştiren, gündüzü geceyle bürüyen de O'dur. Doğrusu bunlarda, düşünen kimseler için ibretler vardır. Yeryüzünde, hepsi de aynı su ile sulanan, birbirine komşu toprak parçaları, tek ve çok köklü üzüm bağları, ekinler, hurma ağaçları vardır. Fakat onları şekil ve lezzetçe birbirinden farklı kılmışızdır. Düşünen kimseler için bunda ibretler vardır”⁸⁴.

⁸¹ Nursi, Bediüzzaman Said, *Mektubat*, İstanbul 1990, s. 267; *Mesnevî-i Nuriye*, s. 113 (Bu beytin kaynağını bulamadığımızdan, muasir eserlerden aktarmak zorunda kaldık.).

⁸² Mevdûdî, Ebu'l-Âlâ, *Tefhîmu'l-Kur'an*, trc. Kurul, İst. 1991, I, 133.

⁸³ Âl-i İmran (3), 3-4.

⁸⁴ Ra'd (13), 3-4.

ومن آياته أن خلقكم من تراب ثم أنتم بشر تمشون * ومن آياته أن خلق لكم من أنفسكم أزواجا لتسكنوا إليها وجعل بينكم مودة ورحمة إن في ذلك لآيات لقوم يتفكرون * ومن آياته خلق السموات والأرض واختلاف السنتكم وألوانكم إن في ذلك لآيات للعالمين ومن آياته منامكم بالليل والنهار وابتغاؤكم من فضله إن في ذلك لآيات لقوم يسمعون * ومن آياته يريكم البرق خوفا وطمعا وينزل من السماء ماء فيحيي به الأرض بعد موتها إن في ذلك لآيات لقوم يعقلون .

“Sizi topraktan yaratması O’nun varlığının belgelerindendir. Sonra hemen birer insan olup yeryüzüne yayılırsınız. İçinizden, kendileriyle huzura kavuşacağınız eşler yaratıp; aranızda muhabbet ve rahmet var etmesi onun varlığının belgelerindendir. Bunlarda, düşünen millet için dersler vardır. Gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin değişik olması, O’nun varlığının belgelerindendir. Doğrusu bunlarda, bilenler için dersler vardır. Geceleyin uyumanız, gündüz de lütfundan rızık aramanız O’nun varlığının belgeleriindendir. Bunlarda kulak veren millet için dersler vardır. Size korku ve ümit veren şimşeği göstermesi, gökten su indirip ölümünden sonra yeri onunla diriltmesi O’nun varlığının belgelerindendir. Bunlarda, düşünen millet için dersler vardır”⁸⁵.

أفلا ينظرون الى الابل كيف خلقت وإلى السماء كيف رفعت وإلى الجبال كيف نصبت وإلى الأرض كيف سطحت.

“Bu insanlar, devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yerin nasıl yayıldığına bir bakmazlar mı? ”⁸⁶.

Bu gözlem ve tefekkür neticesinde insan, müşahade ettiği evrenin, hayretler içerisinde bırakan olağanüstü sistemi karşısında, belirli çıkarsamalarda bulunup, belirli neticelere varacaktır. Dolayısıyla insan yaratıcısını bulacak, onun yüceliğinin ve eşsiz kudretinin tecellisini varlıklar üzerinde görerek, hiçbir varlığı veya kulu ona ortak koşmayacaktır. İbadeti sırf Allah’a tahsis edip, beşeri ideolojilerin Allah’ın emrine aykırı olan sun’î, yüzeysel ve kısa sürede sönmeye mahkum düşüncelerini kabul etmeyip, Allah’ın emirlerini kendi içinde ve dışında hakim kılmak amacıyla

⁸⁵ Rûm (30), 20-24.

⁸⁶ Gâşiye (88), 17-20; Ayrıca bk. Bakara (2), 164; Yunus (10),5; Nahl (16), 65-67; Mu’minûn (23), 78-79; Mû’min (40), 57; Câsiye (45), 3-5, 12-13.

İslamın öngördüğü yolda hızla ilerlemeye koyulacaktır. Bir başka ifadeyle; imanını yüzeysellikten kurtarıp, gerçek (tahkiki) iman seviyesine ulaşacaktır. İlahî vahiyde ve hadisi şeriflerde tefekküre büyük önem verilmesinin nedeni bu olsa gerektir. İbn Abbas⁸⁷ ve Ebu'd-Derdâ⁸⁸ gibi sahabe büyükleri, bir saat tefekkürü atmış yıllık bir ibadete eşdeğer tutmuşlardır. Zira insanın kendi biyolojik yapısında ve evrende yapacağı bir saatlik düşünsel bir seyahat, onu yaratıcısı ile olan bağlarını kuvvetlendirmesine, bir otokontrol yapıp kendisini nefesine, basit, değersiz olan kokmuş çamur yönüne ait düşünce ve aksiyonlardan sıyrıp, ilahî nefha yönüne yönelmesine ve yaratıcısı ile olan bağlarını kuvvetlendirmesine neden olacaktır.

Dünya ve dünya hayatı bu yönüyle düşünüldüğünde, nefret edilmesi gereken; basit, değersiz ve kötü bir yer değildir. Aksine Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde üzerinde çokça durulup değer verilen ve dolayısıyla muhabbet edilmesi gereken bir yerdir.

2-ÂHİRETİ KAZANMADAKİ ROLÜ AÇISINDAN DÜNYA:

İnsanın üç hayat evresi vardır; ana karnındaki hayat, dünya hayatı ve âhiret hayatı. Bunlardan birincisi olmadan ikincisi, ikincisi olmadan da üçüncüsünün varlığı tasavvur edilemez. O halde dünya hayatı olmadan âhiret hayatının hiçbir mana ve fonksiyonu olamaz. Onun değeri ancak dünya hayatının varlığıyla tezahür eder. Ferdin dünya hayatındaki davranışlarının niteliği, onun öte dünyadaki hayatının niteliğini belirler. Böylece bu dünyada yaşarken, âhiret hayatı ile ilgili portresini de çizer. İslam büyükleri, dünyayı âhirette biçilecek bir tarlaya⁸⁹ benzetmekle dünyanın âhiret karşısındaki konumunu veciz bir üslub ile ifade

⁸⁷ es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebubekir, *el-Câmiu's-Sağîr fî Ehâdisi'l-Beşîrî'n-Nezîr*, Mısır, ts., s. 77.

⁸⁸ el-Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzilu'l-İlbâs ammâ İstehere mine'l-Ehâdisi alâ Elstneti'n-Nâs*, Beyrut 1408/1988, I, 310.

⁸⁹ "Dünya âhiretin tarlasıdır" sözü, halk arasında meşhur olmuş bir deyim niteliğindedir, hadis değildir. bk. en-Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekerîyya Yahya b. Şeref, *el-Ezkârü'l-Muntehibe min Kelamı Seyyidi'l-Ebrâr*, İstanbul 1986, s. 129; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 412.

etmişlerdir. buna göre dünya hayatı, âhirette iyi bir mahsul elde edebilmek amacıyla ekilmesi gereken bir tarladır. Zira her ne kadar tarladan gaye ekin elde etmek ise de, arazi olmadan ekin elde edilemeyeceği de bilinen bir gerçektir. O halde bu tarlaya değer verip iyi değerlendirmek gerekmektedir. Tohum ekilmemesi halinde ekin elde edilemeyeceği gibi, gereğinden çok fazla tohum ekmek de arazinin verimlilik ölçüsünü düşürür. Çok fazla sulamak ise, çoraklaşıp ekin bitiremeyecek hale gelmesine neden olur. O halde ifrat ve tefrite sapmadan, ölçü ve ahenk içerisinde dünyaya gereken değeri vererek âhireti kazanmanın yolunu bulmak gerekmektedir. Mahmûd el-Varrak adlı şair bu düşüncüyü şu ifadelerle mısralandırıyor.

لا تتبع الدنيا وأيامها ذما وإن دارت بك الدائرة
من شرف الدنيا ومن فضلها أن بها تستدرك الآخرة

“Felakete maruz kalsan bile dünyayı ve onun günlerini kötöleme. Zira âhiretin kazanıldığı yer olduğundan şerefli ve faziletlidir”⁹⁰.

Bu mısralardan da anlaşıldığı gibi dünya, âhiretin ilk durağı, ilk basamağı ve âhiretin kazanıldığı bir imtihan yeri niteliğini taşıması yönüyle ele alındığında, değerlendirilmesi gereken ve fayda sağlayan iyi bir yer olarak karşımıza çıkar.

Konunun sistematigi nedeniyle burada özetle aktardığımız bu bilgiler, ileride daha geniş boyutlarıyla ele alınacaktır.

3-DÜNYA İÇİN DÜNYA:

Evrendeki tüm varlıklar, zamanla malüldürler. Bu nedenle her şeyin bir başlangıcı olduğu gibi, sonuç noktası da vardır. İnsan, evrenin bir parçası -fakat en önemli parçası- olduğundan, bu kurala o da tabidir. Her fert, Yüce Yaratıcı'nın kendisi için belirlemiş olduğu zaman kesitini tamamladıktan sonra ölüm gerçeği ile yüzyüze kalacaktır.

Yüce Allah, dünya hayatının faniliğini çarpıcı bir üslup ile şöyle tasvir etmektedir:

⁹⁰ el-Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *Edebu'd-Duruya ve'd-Dîn*, Mısır 1393/1973, s. 134.

إنما مثل الحياة الدنيا كماء أنزلناه من السماء فاختلط به نبات الأرض مما يأكل الناس والأنعام حتى إذا أخذت الأرض زخرفها وازينت وظن أهلها أنهم قادرون عليها أتاها أمرنا ليلا أو نهارا فجعلناها حصيدا كأن لم تغن بالأمس كذلك نفصل الآيات لئوم يتفكرون .

“Dünya hayatının durumu, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, insanların ve hayvanların yiyeceklerinden olan yeryüzü bitkileri o su sebebiyle karışırlar. Nihâyet yeryüzü zinetini takınıp (rengarenk) süslendiği ve sahipleri de ona (ürünleri biçmeye, yemışleri toplamaya) güç yetireceklerini sandıkları bir sırada, gece veya gündüz ona emrimiz (afetimiz) gelir de onu sanki dün (öyle süslü) değilmiş gibi kökünden koparılarak biçilmiş bir hale getiririz. İşte iyi düşünecek kavimler için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz”⁹¹.

Bir başka âyeti kerimede Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

واضرب لهم مثل الحياة كماء أنزلناه من السماء فاختلط به نبات الأرض فأصبح هشيما تذروه الرياح وكان الله على كل شيء مقتدرا .

“Onlara şunu da misal göster: dünya hayatı, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, bu su sayesinde yeryüzünün bitkisi (önce gürleşip) birbirine karışmış; arkasından rüzgarın savurduğu çerçöp haline gelmiştir. Allah her şey üzerinde iktidar sahibidir”⁹².

Bu ifadeler, dünya hayatının geçici olduğunu ve âhiret karşısında değerinin olmadığını özlü bir şekilde anlatmaktadır. Fakat insan, dünya hayatının geçici olduğunu bilmesine rağmen, dünya hayatının çekiciliği ve insanda tabii olarak varolan dünya zevklerine meyil arzusundan dolayı bunu kabullenmek istemeyip, dünya hayatının cazibesine kapılır. Yalnız şunu hemen belirtmek gerekir ki, dünyanın çekiciliği engelleyici ve karşıtını yapmaktan alıkoyucu bir cazibe niteliğinde değildir⁹³.

Kur'an-ı Kerim, dünya hayatının cazibesini şu şekilde anlatır:

⁹¹ Yûnus (10), 24.

⁹² Kehf (18), 45.

⁹³ Râzi, *Me'âtihi'l-Ğayb*, VI, 6; el-Hâzin, Alâeddîn Ali b. Muhammed, *Lubâbu't-Te'v'îl fi Me'âni't-Tenzil*, ys., ts., I, 140.

زين للناس حب الشهوات من النساء والبنين والقناطير المقنطرة من الذهب والفضة والخيل
المسومة والانتعام والحرث ذلك متاع الحياة الدنيا والله عنده حسن المآب.

“Kadınlardan, oğullardan, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşten, salma atlardan, sağlam hayvanlardan ve ekinlerden gelen zevklere düşkünlük ve bağlılık insanlar için bezenip süslendi. Bunlar dünya hayatının metaıdır. Nihâyet varılacak güzel yer, Allah'ın huzurudur”⁹⁴.

Allah Rasulü de (s.a.) aynı düşünceyi şu ifadelerle teyideder:

إن الدنيا حلوة خضرة .

“Dünya tatlı ve manzarası caziptir”⁹⁵.

İnsanın, mükemmelleşmesini sağlayan unsurları yitirmesine neden olan önemli faktörlerden birisi de dünyanın cazibesidir⁹⁶. İnsan, dünyaya geliş amacını unutur ve yüklendiği ilahî hilafet misyonunun gereklerini yerine getirmekten yüz çevirirse, dünya hayatı, girdabın, atılan nesneyi içine çekmesi gibi insanı çeker. İnsan, gittikçe ruhî ve manevî yönünden soyutlanarak, dünya kaynaklı hedeflerin tutsağı haline gelir. Bu tip bir fert, fırtanı bozulmuş ve fitrat dininden sapmış insan tipini temsil eder. Böyle bir insan, kendini dünyanın cazibesine kaptırdığından, hayatının gayesini idrak etmekten uzaklaşacak ve dolayısıyla aldanacaktır. Onun dünya hayatında geçirmiş olduğu süre, bir oyun ve oyalanmadan ibarettir. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

وما الحياة الدنيا إلا لعب ولهو .

“Dünya hayatı bir oyun ve oyalanmadan başka bir şey değildir”⁹⁷.

Râğıb İsfahânî (ö.430/1038), âyette geçen “lehu” ifadesini, insanın hedefine varmasını engelleyen veya geciktiren şey olarak tanımlar⁹⁸. Oyunun uzun vadeli ve kalıcı bir hedefi ve menfaati

⁹⁴ Âl-i İmran (3); Ayrıca bk. Bakara (2), 212.

⁹⁵ Müslim, Zikir, 26,99; Tirmizî, Fiten, 26; İbn Hanbel, III, 19,23.

⁹⁶ Kılıç, Sadık, Kur'an'da Günah Kavramı, Konya 1984, s. 273.

⁹⁷ En'am (6), 32; Ayrıca bk. Âl-i İmran (3), 185; Ankebut (29), 64; Lokman (31), 33; Fâtır (35), 5; Muhammed (36), 47; Hadid (57), 20.

⁹⁸ Râğıb İsfahânî, Müfredât, s. 747.

yoktur⁹⁹. Sevinç ve üzüntü, oyun süresiyle sınırlıdır. Bu yüzden oyun süresinin uzunluğu - gayeye matuf olmaması nedeniyle - bir değer ifade etmez. Kur'an'da, oyun ve oyalanma ifadelerinin kullanılması önemli bir mana ifade eder. Zira aklını kullanabilen, şuur sahibi, olgun ve ne yaptığını iyi bilen insan, bu tür basit, gayesiz ve faydasız meşgalelerle uğraşmaz. Oyun ve benzeri şeylerle genellikle çocuklar ve büyüüp de çocukluk psikolojisinden kurtulamayan, aklını kullanamayıp, olgun davranamayan insanlar uğraşır. Yukarıda ifade edildiği gibi, gayesiz ve faydasız olduğundan, oyun süresinin uzunluğu ve niteliği değer açısından bir mana ifade etmez. O halde dünya hayatıyla sınırlı bir dünya anlayışının âhiret karşısında herhangi bir değerinin olduğundan söz edilemez. Zira birincisi hedefsiz, geçici, iğreti ve boş; ikincisi ise sonsuzdur. *"Bir sayının sonsuz karşısındaki değeri sıfırdır"* şeklinde ifade edilen matematiksel kural¹⁰⁰ da bu düşüncüyü destekler mahiyettedir.

Râzî, yukarıda zikredilen âyeti açıklarken, dünya hayatının kimler için oyun ve eğlenceden ibaret olduğu konusunda iki görüşün ileri sürüldüğünü belirtir:

1-Oyun ve eğlence diye nitelendirilen hayattan maksat, kafirin hayatıdır. Râzî, bu görüşü İbn Abbas'ın şu ifadeleriyle delillendirir: *"Allah, bu âyette şirk ve nifak ehlinin hayatını kasetmiştir. Bunların hayatının bu şekilde nitelendirilmesinin sebebi şudur: Mü'minin yaşayışında salih ameller bulunduğundan, onun hayatı oyun ve oyalanma olamaz."*

2-Bu âyet, mü'min - kafir ayırımı yapmaksızın, umumi bir mana ifade eder¹⁰¹.

İleri sürülen görüşlerden ikincisi daha kuvvetli görünmektedir. Zira mü'minin yaşayışı salih amellerden ibaret olmadığı gibi, işlediği her fiil de imanından kaynaklanmaz¹⁰². Salih amel işleyebileceği gibi, bunun zıddını da yapabilir. O halde ilahî emirleri çiğnediği her davranışının oyun ve oyalanma kategorisine girmesi tabiidir. Kur'an'ı Kerim, özelde müslümanlar için bir yaşam

⁹⁹ Merâğî, *Tefsiru'l-Merâğî*, VII, 107.

¹⁰⁰ bk. Ocak, Rahim, *Kompleks Analiz*, Erzurum 1993, s. 122-123.

¹⁰¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XII, 200.

¹⁰² Nursi, Bediüzzaman Said, *İctimâî Reçeteler*, İstanbul 1990, II, 48-49.

tarzı olduğundan, muhatapları da birinci derecede müslümanlardır. Kur'an'ın birçok yerinde dünya hayatının oyun, oyalanma ve aldanma yeri olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Tüm bu ifadeleri gayrimüslimlerle sınırlandırıp müslümanları bu hitabın dışında bırakmak, Kur'an'ın ruhuna ve indiriliş gayesine ters düşer.

Bir başka âyeti kerimede âhiret karşısında dünya şöyle konumlandırılmaktadır:

وما أوتيتم من شيء فمتاع الحياة الدنيا وزينتها وما عند الله خير وأبقى أفلا تعقلون .

“Size verilen şeyler, dünya hayatının geçim vasıtası ve debdebesidir. Allah katında olanlar ise, daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Hala buna aklınız ermeyecek mi?”¹⁰³.

Diğer bir âyet ise şöyledir:

وما الحياة الدنيا في الآخرة إلا متاع .

“Âhiretin yanında dünya hayatı, (basit) eşyadan başka bir şey değildir”¹⁰⁴.

Konuya, Allah Rasulü'nün (s.a.) âhiret karşısında dünya hayatını yericî nitelikteki ifadeleriyle devam edelim:

الدنيا سجن المؤمن وجنة الكافر.

“Dünya inananın zindanı, inanmayanın cennetidir”¹⁰⁵.

Dünyanın mü'min için zindan, kafir için de cennet diye nitelendirilmesi, mü'minin dünyayı bir zindan olarak telakki etmesi gerektiği şeklinde anlaşılmamalıdır. Dünyanın mü'min için zindan diye nitelendirilmesi, cennette kendisine verilecek olan nimetlerin dünyada verilenlerle kıyaslanamayacak derecede üstün olması nedeniyledir. Müslümanın dünya hayatındaki refah ve mutluluk seviyesi ne kadar yüksek olursa olsun, cennette kendisine verilecek olan nimetlerle mukayese edildiğinde bir zindan gibi kalır. İnanmayan ise, varacağı yer cehennem olduğundan, dünya hayatını ne kadar kötü ve zor durumda geçirmiş olursa olsun, göreceği cehennem azabının dehşetine oranla cennet gibidir¹⁰⁶. Özetle bu hadis, inanmayanların ebediyen cehennemde

¹⁰³ Kasas (28), 60; Şûrâ (42), 36.

¹⁰⁴ Ra'd (13), 26.

¹⁰⁵ Müslim, Zühd, 1; Tirmizî, Zühd, 16; İbn Mâce, Zühd, 3.

¹⁰⁶ bk. Mubârekfûrî, Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahîm,

kalacaklarını sembolize eder niteliktedir.

الدنيا ملعونة . ملعون ما فيها إلا ذكر الله .

“Allah’ın zikri dışında dünya ve içindekiler lanetlenmiştir”¹⁰⁷.

رباط يوم في سبيل الله خير من الدنيا وما عليها وموضع سوط أحدكم من الجنة خير من الدنيا وما عليها والروحة يروحها العبد في سبيل الله ، أو الغدوة ، خير من الدنيا وما عليها .

“Bir gün Allah yolunda sınır muhafazasına bağlı kalıp nöbet beklemenin (sevabı), dünyadan ve dünya üzerindeki her şeyden daha hayırlıdır. Kulun Allah yolunda yürüyeceği bir akşam yürüyüşü yahut bir sabah yürüyüşü de dünyadan ve dünya üzerindeki her şeyden hayırlıdır”¹⁰⁸.

قال صلى الله عليه وسلم في شأن الركعتين عند طلوع الفجر : لهما أحب إليّ من الدنيا جميعا .

“Allah Rasulü (s.a.) sabahın iki rekâtı için: ‘Bunlar, bana dünyanın tümünden sevgilidir’ demiştir”¹⁰⁹.

Aktardığımız bu hadisler incelendiğinde, ilahî hilafet misyonunu yerine getirmeye yönelik amellerin, yerilen dünya hayatının kapsamı dışında tutulduğu görülecektir. Sözgelimi dünya lanetlenmekte, fakat ilahî zikre (ki bu zikir İslamın bütününe kapsamaktadır.) yönelik ameller bunun dışında tutulmaktadır. Sabah vakti kılınacak iki rekatlık namazın, Allah yolunda nöbet beklemenin, hatta Allah rızası için yürümenin bile dünya ve içindekilerden daha hayırlı olduğu belirtilmektedir.

Dikkat edilmesi gereken, değer ölçüsü belirtilerek teşvik edilen tüm bu amellerin, ancak dünya hayatında yapılabileceğidir. Zira

Tuhfetu'l-Ehwazî Şerhu Câmi'i'l-Tirmizî. Kahire 1406/1989, VI, 615; Çakan, İsmail Lütfî, “Dünya Hayatına Karşı Müslümanların Tutumları”, *Diyanet Dergisi*, Ankara 1975/1, s. 14.

¹⁰⁷ Tirmizî, Zühd, 14; İbn Mâce, Zühd, 3.

¹⁰⁸ Buhârî, Cihad, 5, 72, Bed'ul-Halk, 8, Rıkak, 2; Nesâî, Cihad, 11; Tirmizî, Fedâilu'l-Cihad, 17-26, K. Tefsir, Vâkı'a (56), 1; İbn Mâce, Cihad, 2, Zühd, 39; İbn Hanbel, II, 438, 482, 483, III, 141, 433, 434, V, 330, 337, 339.

¹⁰⁹ Müslim, Misâfirün, 97.

insanın sorumluluk alanı dünya hayatı ile sınırlıdır. O halde şöyle bir açıklamada bulunmamız, kaçınılmaz olacaktır: Ferdin ilahî emirler doğrultusunda işleyeceği her fiil, onu Yüce Allah'a yaklaştırmaya ve sonsuz âleme bağlamaya bir araç niteliğinde olacağından, insan bunu yapmakla Yüce Allah'ın evreni yaratmaktaki gayesini gerçekleştirmiş olacaktır. Dolayısıyla yukarıda geniş bir şekilde ele aldığımız gibi, kötülenen dünya hayatı, bu kapsamın dışında kalan fiillerle ilgilidir.

Allah Rasulü (s.a.) şöyle buyurmuştur:

لا تجعل الدنيا أكبر همًّا ولا مبلغ علمنا .

“Allah'ım! dünyayı en büyük gayemiz ve bilginizin son noktası yapma”¹¹⁰.

Bu ifadede ferdin, dünya hayatını hedefinin son noktası haline getirmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu nedenle kastedilen, dünyayı terketmek değildir. Aksine, ilahî yasanın belirlediği tarzda olması ve âhiret hayatını olumlu yönde belirlemesi kaydıyla dünyada birçok şey gaye edinilebilir¹¹¹. O halde dünya hayatında işlenen her amelin âhiretle bağlantılı olarak ve âhirete atıfla yapılması gerekmektedir. Bu hadiste, inanan insandan, dünya ile sınırlı hiçbir davranışta bulunmaması istenmektedir.

Dünya hayatını yeren birkaç hadis daha zikrederek, konumuzu özetlemeye çalışalım:

والله ما الدنيا في الآخرة إلا كما يجعل أحدكم إصبعه هذه في اليم فلينظر به يرجع .

“Allah'a yemin olsun ki, âhiretin yanında dünya, birinin şu (işaret) parmağını denize daldırıp (çıkarması) gibidir. Baksın bakalım, (parmağı) denizden ne kadar (su) çıkaracak”¹¹².

كن في الدنيا كأنك غريب أو عابر سبيل وعد نفسك في أهل القبور .

“Dünyada bir garip veya bir yolcu gibi ol ve kendini kabir ehlinden say”¹¹³.

¹¹⁰ Tirmizî, Da'avât, 80.

¹¹¹ bk. Mubârekfûrî, Tuḥfetu'l-Ehvâzî, IX, 477.

¹¹² Müslim, Cennet, 55; Tirmizî, Zühd, 15; İbn Mâce, Zühd, 3; İbn Hanbel, IV, 229-230.

¹¹³ Buhârî, Rikâk, 3; Tirmizî, Zühd, 25; İbn Mâce, Zühd, 3; İbn Hanbel, II,

...وأعوذ بك من فتنة الدنيا .

“Allah”ım! dünyanın fitnesinden sana sığınırım”¹¹⁴.

إذا أحب الله عبدا حماه الدنيا .

“Allah bir kulunu severse onu dünyadan korur”¹¹⁵.

Bu ifadelerde de âhiret hayatına nisbetle dünya hayatının kısılalığı ve nimetlerinin geçiciliği belirtilmekte, bu nedenle de fani olan dünyaya gönülden bağlanılmaması gerektiği vurgulanmaktadır¹¹⁶. Allah Rasulü (s.a.) örnek davranışıyla Allah’tan, âhiretle bağlantısız ve yaşanan hayatla sınırlı dünya anlayışından kendisini koruması için dua etmekte ve müslümanların da böyle bir davranış sergilemeleri gerektiğini belirtmektedir.

Buraya kadarki ifadelerden sonra varacağımız netice özetle şu olacaktır: Âyet ve hadislerde âhiret hayatına karşılık dünya hayatını yerici ve küçümseyici ifadelerin kullanılmasının birinci nedeni, dünya hayatının sonlu olduğunu ve bu nedenle de dünyaya gönülden bağlanılmaması gerektiğinin vurgulanmak istenmesidir. İkinci neden ise şu şekilde açıklanabilir: Yerilip küçümşenen dünya hayatı, birinci ve ikinci şıklarda belirttiğimiz dünya anlayışları ile bağdaşmayıp, onlarla zıtlık arzeden bir dünya anlayışdır.

Dünya, Allah’ın isim ve sıfatlarının yansıdığı, muhteşem ve olağanüstü sanatının tecelli ettiği bir yer, âhiretin birinci basamağı ve âhiret için bir ekin yeri olarak düşünülmezse, dünya hayatı ile sınırlı ve âhiretle bağlantısız bir dünya anlayışı ortaya çıkar. Âhiretsiz bir dünyanın anlam ve öneminin varlığından söz edilemez. Zira dünya, âhiretle bağlantısı oranında anlam kazanır. Yüce Allah, bu düşünceyi şöyle tanımlamaktadır:

وقالوا ما هي إلا حياتنا الدنيا نموت ونحيا وما يهلكنا إلا الدهر وما لهم بذلك من علم إن هم إلا يظنون

“Dediler ki: Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman helak eder. Bu hususta onların

132.

¹¹⁴ Buhârî, Da’avât, 43.

¹¹⁵ Tirmizî, Tıb, 1.

¹¹⁶ en-Nevevî, Ebû Zekerıyya Yahya b. Şeref, Şerhu Sahih-i Muslim, nşr. Halil el Mîs, Beyrut 1407/1987, XVII, 199; Mubârekfûrî, Tuhfetu’l-Ehıvazî, VI, 614.

hiçbir bilgisi de yoktur. Onlar sadece zanna göre hüküm veriyorlar"¹¹⁷.

Kur'an ve hadiste yerilip küçümsenen dünya, bu perspektiften bakılıp değerlendirilen dünya anlayışıdır. Bu düşünceye göre, hiçbir şeyin anlam ve önemi yoktur. Yaşandıkça hiçbir şey olmaz Dekorlar değişir, insanlar girerler, çıkarlar, işte bu kadar. Günler günlere düzensiz ve anlamsızca eklenir, bu bitmez, tükenmez ve monoton bir birleşmedir¹¹⁸. Dünya ve insan, ikisi de gaye ve hedeften uzak, tamamen bir yığın halindedirler¹¹⁹.

Bu anlayış, Yüce Allah'ın evrendeki varlıklar ve özellikle de insanı yaratma neden ve gayesiyle çelişmektedir. Zira Yüce Allah evreni insan için ve insanı da kendisine sorumluluk duygusu içerisinde kulluk etsin diye yaratmıştır. Evreni insan için yarattığından, onu en mükemmel tarzda yaratmış ve kainatın efendisi konumuna yükseltmiştir. Yukarıda ifade ettiğimiz düşünce ise, kul ile yaratıcısının arasını açmakta, insanı maddeye mahkum etmekte ve maddeden ibaret, dünya hayatı ile sınırlı basit bir varlık düzeyine indirgemektedir.

Böyle bir dünya anlayışının ve böyle bir yaşam tarzının Kur'an kaynaklı bakış açısıyla ve insan tabiatıyla temelde çelişmesi nedeniyle değerinin varlığından bile söz edilemez. Zira gaye, inanan varlıktır. Allah Rasulü (s.a.) bu konuya şöyle işaret etmektedir:

لا تقوم الساعة حتى لا يقال في الأرض : الله الله.

"Yeryüzünde Allah! Allah! diyen insan varoldukça kıyamet kopmayacaktır"¹²⁰.

O halde yeryüzünde gaye varlık olan inanan insan kalmayınca, evrenin değeri ve varlığının bir anlamı kalmayacak ve hemen kıyamet kopacaktır.

¹¹⁷ Câsiye (45), 24; Ayrıca bk. En'am (6), 29; Duhan (44), 34-35.

¹¹⁸ Gürsoy, Kenan, J. P. Sartre Ateizminin Doğurduğu Problemler, Ankara 1991, s. 85.

¹¹⁹ a.e., s. 86-87; Ayrıca bk. s. 21, 80.

¹²⁰ Sandıkçı, S. Kemal, "Hz. Peygamberin Dünya Hayatına Bakışı", Çağdaşlaşma Sempozyumu, s. 64.

III-DÜNYEVİ NİMETLER, SERVET VE MAL KARŞISIN- DA İNSANIN KONUMU:

Burada, mal, servet, insan hizmetine sunulan nimetler ve insanın bunlar karşısında takınması gereken pozisyonu, bunlardan faydalanılırken kabul edilmesi gereken temel ölçüyü belirlememiz gerekmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de evrenin bütünü'nün insan için yaratıldığı farklı ifadelerle birçok yerde vurgulanır:

هو الذي خلق لكم ما في الأرض جميعا .

“Yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan O'dur”¹²¹.

ألم تر أن الله سخر لكم ما في السموات وما في الأرض واسيغ عليكم نعمه ظاهرة وباطنة .

“Allah'ın göklerde olanları da, yerde olanları da buyruğunuz altına verdiğini, nimetlerini açık ve gizli olarak size bolca ihsan ettiğini görmez misiniz?”¹²².

Birinci âyetten hareketle müfessirler, “eşyada aslanan ibahedir” temel prensibine varmışlardır¹²³. Buna göre yasaklığına delil teşkil edecek nitelikte bir hüküm bulunmadıkça kainatta varolan her nimetten gönül rahatlığıyla faydalanılabilir¹²⁴. Faydalanma imkanını engelleyip yasaklamaya kimsenin hakkı yoktur. Zira Yüce Allah, helal ve meşru kıldığı bir şeyi haram etme yetkisini hiç kimseye vermediğini şu ifadelerle belirtmektedir:

يا أيها الذين آمنوا لا تحرموا طيبات ما أحل الله لكم ولا تعتدوا إن الله لا يحب المعتدين وكلوا مما رزقكم الله حلالا طيبا واتقوا الله الذي أنتم به مؤمنون .

“Ey inananlar! Allah'ın size helal ettiği temiz şeyleri haram kılmayın, hududu aşmayın, doğrusu Allah aşırı gidenleri sevmeyiz. Allah'ın size verdiği rızıktan temiz ve helal olarak yiyin.

¹²¹ Bakara (2), 29.

¹²² Lokman (31), 20.

¹²³ Reşid Rıza, Muhammed, Tefsiru'l-Kur'an'l-Hakim, Mısır 1373/1954, I, 247.

¹²⁴ Kur'an'da haram olduğuna hükmedilen şeyler için bk. Bakara (2), 173; Mâide (5), 3, 90; En'am (6), 145.

*İnandığınız Allah'tan sakının!*¹²⁵.

قل من حرم زينة الله التي أخرج لعباده والطيبات من الرزق قل هي للذين آمنوا في الحياة الدنيا خالصة يوم القيامة.

*“Ey Muhammed, de ki: Allah'ın kulları için yarattığı zinet ve temiz rızıkları haram kılan kimdir? Bunlar, dünya hayatında inananlarıdır, kıyamet gününde de yalnız onlar içindir, de!”*¹²⁶.

Kur'an'ın birçok yerinde mal, “hayr”, “tayyibat” gibi övücü nitelikteki kavramlarla ifade edilir. Bu gibi ifadeler, malın aslında kötü değil, iyi olduğunun kanıtıdır¹²⁷.

Cahiliyye döneminde hac aylarında panayırlar kurulur ve hac ibadetiyle birlikte ticari faaliyetler de yapılır. Sahabilerden bir kısmı, hac aylarında ticaretle uğraşmanın cahiliyye adetlerinden olduğunu, zira hac farızası uhrevî bir ibadet niteliğinde olduğundan, dünyevî amel ve menfaatlerin uhrevî ibadetlerle birarada yapılamayacağını ve bundan dolayı da hac aylarında ticari faaliyetlerde bulunup kazanç elde etmeye çalışmanın günah olduğunu düşünüyorlardı. Yüce Allah bu düşüncüyü ortadan kaldırmak ve haccın adabı dışına çıkılmadığı müddetçe ticaretle uğraşıp kazanç elde edilebileceği düşüncesini müslümanların zihnine yerleştirmek amacıyla şu âyeti indirdi¹²⁸:

ليس عليكم جناح أن تبتغوا فضلا من ربكم .

*“Hac mevsiminde ticaret yaparak Rabbinizden gelecek bir lütuf ve keremi aramanızda size herhangi bir günah yoktur”*¹²⁹.

Ayette geçen “fazl” kelimesinden ticaretin kastedildiği konusunda müfessirlerin çoğunluğu fikir birliği içerisindedirler¹³⁰.

¹²⁵ Mâide (5), 87-88.

¹²⁶ A'râf (7), 32; Ayrıca bk. En'am (6), 140; Yûnus (10), 59.

¹²⁷ Sözelimi bk. Bakara (2), 172, 180, 198, 215, 267, 272; Nisa (4), 32.

¹²⁸ bk. İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail, Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm, Beyrut 1388/1969, I, 239.

¹²⁹ Bakara (2), 198.

¹³⁰ Râzî, Mefâtihu'l-Gayb, V, 187; el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, el-Câmî' li Ahkâmî'l-Kur'an, Mısır 1387/1967, II, 413; Bursevî, İsmail Hakkı, Tefsîru Rûhu'l-Beyân, İstanbul 1389/1969, I, 316; eş-

Bir başka âyeti kerimede mal, “*kuyam*” tabiriyle ifade edilir:

ولا توتروا السفهاء أموالكم التي جعل الله لكم قياما .

“Allah’ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı akli ermezlere vermeyin”¹³¹.

Bu da malın gaye olmamak kaydıyla iyi birşey olduğunun kanıtıdır¹³². Zira mal, ferdi ve toplumu zulüm, esaret, sefalet ve yoksulluğa karşı koruyucu nitelikte bir unsurdur. Bu nedenle malın iyi korunması, yerli yerinde, israfa sapmadan kullanılması ve çoğaltılması için gerekli müdahale ve çalışmaların yapılması gerekmektedir¹³³. Allah Rasulü (s.a.), müslüman bireyin İslami çerçeve dahilinde kazanıp kullandığı malını zulmen kendisinden almak isteyen kimseye karşı direnmesi ve bu direnme neticesinde ölmesi halinde şahadet mertebesine ulaşacağını veciz bir üslub ile şöyle belirtmektedir:

من قتل دون ماله فهو شهيد .

“Malı’nu muhafaza uğrunda öldürülen kimse şehiddir”¹³⁴.

Ticaret, mal - mülk edinme, zenginlik, ferdin maneviyatla olan bağlarını koparmasına neden olmaması ve ibadete engel teşkil etmemesi şartıyla teşvik edilmiştir:

فإذا قضيت الصلوة فانتشروا في الارض وابتعوا من فضل الله واذكروا الله كثيرا لعلكم تفلحون .

“Namaz bittince yeryüzüne dağılın ve Allah’ı çok zikredin,

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu’l-Kadîr*, Mısır 1384/1964, I, 201; el-Âlûsî, Ebu’l-Fadl Şihâbuddîn Mahmûd, *Rûhu’l - Me’ânî fî Tefsîrî’l-Kur’ânî’l-Azîm ve’s-Seb’îl-Mesânî*, Beyrut, ts., II, 86; el-Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn, *Mehâsinu’t-Te’vîl*, nşr. M. Fuâd Abdulbâkî, Mısır 1377/1957, III, 495-496; Reşîd Rıza, *el-Menar*, II, 230; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, I, 348.

¹³¹ Nisa (4), 5.

¹³² Beşer, Faruk, *İslamda Zenginlik ve Fakirlik Kavramları*, İstanbul 1991, s. 7.

¹³³ bk. Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, IV, 49; Tabatabaî, Muhammed Huseyn, *el-Mîzân fî Tefsîrî’l-Kur’an*, Beyrut, ts., IV, 170; Merâğî, *Tefsîru’l-Merâğî*, IV, 186.

¹³⁴ Buhârî, *Mezâlim*, 33.

umudur ki kurtuluşa erersiniz”¹³⁵.

Ayette geçen “fazl” (lütuf) ifadesi, ticaret ve dünyevî rızık isteme manasına kullanılmıştır¹³⁶. Özellikle bu kavramın seçilmiş olması, mala ve servete verilen değerin anlaşılması açısından önemlidir.

Allah Rasulü (s.a.) başka bir hadiste şöyle buyurmaktadır:

لا حسد إلا في اثنين : رجل آتاه الله مالا فسلطه علىهلكته في الحق وآخر آتاه الله حكمة فهو يقضي بها ويعلمها .

“İki kişiden başkasına gıpta edilmez. Allah tarafından kendisine mal verilip de hak yolunda o malı harcamaya musallat kılınan kimse, Allah tarafından kendisine hikmet verilip de onunla hükmeden ve onu başkalarına öğreten kimse”¹³⁷.

Servet elde etmek, dünya metaından faydalanmak, insan fitratında varolan bir olgudur. Kur’an-ı Kerim bu olguyu şöyle ifade eder:

وإنه حب الخير لشديد .

“O, (insan) mal sevgisine aşırı derecede düşkündür”¹³⁸.

Allah Rasulü (s.a.) de aynı konuya işaret ederek şöyle buyurmuştur:

لو كان لابن آدم واديان من مال لابتغى ثالثا ولا يملأ جوف ابن آدم إلا التراب ويتوب الله علي من تاب.

“Ademoğlunun iki vadi dolusu malı olsa üçüncüsünü ister. Ademoğlunun karnını ancak toprak doldurur. Tevbe edenin tevbesini Allah kabul eder”¹³⁹.

Hıristiyanlıkta mal ve servet mutlak kötü olarak kabul edilmiş, kapitalizmde ise sermaye birikimi ve kar esas olduğundan herşey metalaştırılmış, mal adeta kutsanarak, serveti elde etmede

¹³⁵ Cuma (62), 10.

¹³⁶ Râzî, *Mefâtthu'l-Ğayb*, IX, 29.

¹³⁷ Buhârî, İlim, 15, Zekat, 5, Ahkam, 3, İtisam, 13.

¹³⁸ Âdiyât (100), 8.

¹³⁹ Buhârî, Rıkâk, 10; Müslim, Zekat, 116; İbn Hanbel, III, 247, 341, V, 219; Tirmizî, Zühd, 27.

mutlak hürriyet ilkesi getirilmiştir. sermaye toplumsal sistemin bir unsuru iken, sistemin tümü haline gelmiştir¹⁴⁰. Birincisi insanda tabii olarak varolan bir duyguyu yok etmeye hedeflemiş, ikincisi ise, maddenin imtiyaz aracı haline gelmesine, insanlar arasında maddî düzeyde uçurumların oluşmasına ve bu nedenle sınıfsal çatışmaların meydana gelmesine neden olmuştur. İslam dini ise fitrat dini olduğundan, insanda tabii olarak varolan mala karşı arzu içerisinde olma duygusunu ne köreltip yok etmeyi ve ne de ona mutlak hürriyet tanımayı kabul eder. Kur'an, iyilik ve kötülüşü mal ve servetin doğasında değil, bireyin servetle olan ilişkisi boyutunda ele alır¹⁴¹. Allah Rasulünün (s.a.) hadis-i şerifleri de bu görüşü destekler mahiyettedir:

لعن عبد الدينار لعن عبد درهم.

“Dinara kul olana lanet olsun! Dirheme kul olana lanet olsun!”¹⁴².

ما ذئبان جاثعان أرسلنا في غنم بأفسد لها من حرص المرء على المال والشرف لدينه .

“İki aç kurdun koyunlara saldırdığını düşünün. İşte bunlar; sürüye, mala, makam ve mansıba karşı hırslı olan insanın dinine vereceği zarardan daha çok zararlı değildirler”¹⁴³.

إن لكل أمة فتنة وفتنة امتي المال .

“Her ümmetin bir fitnesi (deneme aracı) vardır. Benim ümmetimin fitnesi de maldır”¹⁴⁴.

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere tenkid edilen mal ve servetin kendisi değil, insanın ona karşı takındığı tavrın niteliğidir. Vurgulanmak istenen, ferdin mal ve servete hakim olması, mal ve servetin insana hakim olmaması gerektiği temasıdır.

İnsan, - kapitalizmde olduğu gibi - sahip olduğu malın mutlak maliki değildir. Kur'an'da mülkiyet çift boyutlu olarak ele alınır:

1-Mutlak mülkiyet hakkı Allah'a aittir:

¹⁴⁰ Çelik, Ömer, “İnsanın Modern Kimliği”, *Bilgi ve Hikmet*, 1993/4, s. 11.

¹⁴¹ Aydın, Mustafa, “Dinin Dünyevileşme Sorunu ve Protestanlık”, *Bilgi ve Hikmet*, 1993/2, s. 54-56.

¹⁴² Tirmizî, Zühd, 42.

¹⁴³ Tirmizî, Zühd, 43; İbn Hanbel, III, 456, 460; Dârimî, Rekâik, 21.

¹⁴⁴ Tirmizî, Zühd, 26; İbn Hanbel, IV, 160.

له ما في السموات وما في الارض وهو العلي العظيم .

“Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O’nundur”¹⁴⁵.

لله ملك السموات والارض .

“Göklerin ve yerin mülkü Allah’ındır”¹⁴⁶.

2-Mülkiyet, izafi olarak insana aittir:

وان تبتم فلکم رؤس أموالکم لا تظلمون ولا تظلمون .

“Eğer tevbe edip (faizcilikten) vazgeçerseniz, sermayeniz sizindir. Böylece haksızlık etmezsiniz, haksızlığa da uğramazsınız”¹⁴⁷.

ولا تتمنوا ما فضل الله به بعضکم على بعض .

“Allah’ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri (başkasında olup da sizde olmayanı) hasretle arzu etmeyin”¹⁴⁸.

Bu düalist anlayışla Kur’an, gerçek mülkiyet hakkının Allah’a ait olduğunu ve insana ikinci derecede bir mülkiyet hakkının tanındığını, dolayısıyla sahip olduğu mal ve servetle büyüklük taslamaması, gururlanmaması gerektiği düşüncesini yerleştirerek, bir denge kurmaya çalışmıştır. Kur’an’da insan hizmetine sunulan nimetler sayıldıktan sonra çoğu yerde “şükredesiniz diye” ifadesiyle anlatıma son verilir¹⁴⁹. Bu da nimetlerin insana verilmesinden gayenin salt dünyevî manada bir faydalandırma değil, ferdin nimetleri görüp istifade etmesi, istifade ederken de bu nimetlerin yaratıcısını düşünüp şükretmesi ve daha fazla Allah’a yönelip yaklaşması hedefinin güdüldüğünü göstermektedir.

Fert, dinin kurmuş olduğu sistemle olan bağlarını zayıflatır veya koparırsa, zenginlik ve servet büyük bir felaket aracı olur. Kur’an, insanları bu duruma düşmemeleri için sürekli uyarır. Bunun en çarpıcı örneği de Kârûn kıssasında görülür. Burada, Kârûn’un inanan bir insan iken servetin onu ne derece azdırıp şımarttığı anlatılır:

¹⁴⁵ Şûrâ, (42), 4.

¹⁴⁶ Şûrâ (42), 49; Benzeri ayetler için bk. En’am (6), 12; A’raf (7), 128; Mu’minûn (23), 84-89; Lokman (31), 26; Sebe’ (34), 1; Zuhuruf (43), 85; Câsiye (45), 27.

¹⁴⁷ Bakara (2), 279.

¹⁴⁸ Nisa (4), 32.

¹⁴⁹ Beşer, *İslamda Zenginlik ve Fakirlik Kavramları*, s. 7; Sözelimi bk. Bakara (2), 172; Nahl (16), 114; Mu’minûn (23), 78.

إن قارون كان من قوم موسى فبنى عليهم وآتيناه من الكنوز ما إن مفاتحه لتنوأ بالعصبة أولي القوة إذ قال له قومه لا تفرح إن الله لا يحب الفرحين .

“Kârûn Musa’nın kavminden idi de, onlara karşı azgınlık etmişti. Biz ona öyle hazineler vermiştik ki, anahtarlarını güçlü-kuvvetli bir topluluk zor taşırdı. Kavmi ona demişti ki: Şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez”¹⁵⁰.

قال إنما اوتيته على علم عندي .

“Kârûn: ‘Bu servet ancak bende mevcut bir ilimden ötürü bana verilmiştir.’ demişti”¹⁵¹.

Başka bir âyette de şöyle denilmektedir:

ولو بسط الله الرزق لعباده لبغوا في الارض.

“Allah kullarına rızkı bol bol verseydi, yeryüzünde azarlardı”¹⁵².

Bu ifadelerle fertlerin Rableriyle olan bağlarını koparmalarına neden olan faktörlerden birinin de mal ve servet olduğu belirtilmektedir. Fakat bu tür örnekler, bizi mal ve servetin saptırmada ana unsur olduğu düşüncesine götürmemelidir. Servet, ilahî yoldan sapmanın temel unsuru olsaydı, Hz. Süleyman, Hz.Ebubekir, Hz.Osman gibi İslamı en güzel şekilde hayatlarına yansıtmış olan insanların da zenginlikleriyle sapmış olmaları gerekirdi¹⁵³. Bu da servetin Yüce Allah’ın öngördüğü çerçeve dahilinde kullanılması halinde güzel ve faydalı bir araç olduğunu gösterir. Ebu’d-Derdâ (r.a.); “Helalinden mal kazanıp da bunu gereği gibi kullanmak, günahları, suyun kayanın üzerindeki toprağı yıkadığı gibi yıkar (temizler)”¹⁵⁴ demektedir.

Yüce Allah, kendisine ait olan mal ve nimetlerden bir kısmını belli şartlarda, müslim - gayrimüslim ayırımı yapmaksızın insanlara emanet olarak verip, onlardan belirli şeyleri, istediği şekilde yerine getirmelerini talep eder¹⁵⁵. Bu verilenlerden de

¹⁵⁰ Kasas (28), 76.

¹⁵¹ Kasas (28), 78.

¹⁵² Şûrâ (42), 27.

¹⁵³ Atalay, Orhan, Kur’an-ı Kerim’de İnsan Meta’ İlişkisi ve Çalışmanın Yeri, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1993, s. 66.

¹⁵⁴ Şeybânî, Zühed, s. 171.

¹⁵⁵ Şeker, Mehmet, İslamda Sosyal Dayanışma Müesseseleri, Ankara 1987, s. 40-41.

sorumlu tutulacaklarını sık sık tekrarlar.

Yüce Allah, mal ve servetin birer imtihan aracı olduğunu şöyle belirtmektedir:

واعلموا أنما أموالكم وأولادكم فتنة وأن الله عنده أجر عظيم .

“Mallarınızın ve çocuklarınızın, aslında bir sınama olduğunu ve büyük ecrin Allah katında bulunduğunu bilin”¹⁵⁶.

Fert, sorumlu tutulacağı, hesaba çekileceği, dolayısıyla servetinde sınırsız bir tasarruf serbestisine sahip olmadığı düşüncesini zihninde devamlı canlı tutmalıdır. Bu düşünce de onun, sadece kendi menfaatlerini düşünmeye sevkeden egoist yaklaşımlardan kurtulmasına ve toplumun menfaatlerini de göz önünde bulundurmasına neden olacaktır. Sözelimi serveti kaprisi uğruna tahrip etmez. Zira böyle bir durumda toplum için gerekli olan bir şeyden onları mahrum bırakacağını düşünür. Savurganlık edip israf da etmez. Zira israfın Allah’a ve topluma karşı bir hırsızlık niteliğinde olduğunu bilincindedir¹⁵⁷.

Kur’an, insana gerçek mülkiyeti Allah’a ait olan mal ve servetinden yoksullara transferde bulunarak onlarla bölüşmesini emreder:

آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنْفَقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ فَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَأَنْفَقُوا لَهُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ

“Allah’a ve Rasulüne iman edin. Sizi kendisine halife kılıp sarf yetkisi verdiği şeylerden harcayın. Sizden iman edipte (Allah rızası için) harcayan kimselere büyük mükafat vardır”¹⁵⁸.

Zekatın, birçok yerde dinin temel ibadetlerinden biri olan namazdan hemen sonra zikredilmesi, zekat müessesesinin önemini açıkça göstermektedir¹⁵⁹. Zekatın verilebilmesi için de servetin olması gerektiği, bilinen bir gerçektir. Kur’an’da bu zorunlu transferin yanında bir de isteğe bağlı olarak infak etme teşvik edilmiştir¹⁶⁰. Allah Rasulü (s.a.) şöyle buyurmuştur:

¹⁵⁶ Enfâl (8), 28; Ayrıca bk. Teğâbun (64), 15.

¹⁵⁷ Garaudy, Roger, *İslam ve İnsanlığın Geleceği*, trc. Cemal Aydın, İst. 1991, s. 98.

¹⁵⁸ Hadîd (57), 7.

¹⁵⁹ Sözelimi bk. Bakara (2), 43, 83, 110, 177, 277; Nisa (4), 77, 162; Mâide (5), 12, 55; A’râf (7), 156; Tevbe (9), 5, 11, 18, 71.

¹⁶⁰ bk. Bakara (2), 3, 261-262, 272; Âl-i İmran (3), 92; Enfâl (8), 3, 60; Tevbe (9), 121; Sebe’ (34), 39; Fâtır (35), 29; Hadîd (57), 7.

ما يسرنى أن لى مثله ذهباً أنفقتة كله إلا ثلاثة دنائير .

“Beni, (Uhud dağı kadar) altınım olsa da üç dinar dışında hepsini infak etmemden daha fazla birşey sevindirmez”¹⁶¹. Bu düşünceyle İslam, kapitalizmde meydana gelen sınıflaşmanın aksine, insanlar arasında maddî farkları azaltarak, insanları birbirlerine yaklaştırma hedefini gütmüştür. İslamın gayesi zenginliği kaldırmak değil, fakirliği bertaraf etmektir. Kur’an, mal ve servetçe insanların birbirinden farklı olmalarının hiçbir zaman üstünlük vesilesi olamayacağını tescil eder. Zira üstünlüğün kriterinin zenginlik ve servet değil, iman, salih amel ve takva olduğunu belirtir:

وقالوا نحن أكثر أموالاً وأولاداً وما نحن بمعذبين قل إن ربي يبسط الرزق لمن يشاء ويقدر ولكن أكثر الناس لا يعلمون . وما أموالكم ولا أولادكم بالتي تقرّبكم عندنا زلفى إلا من آمن وعمل صالحاً فأولئك لهم جزاء الضعف بما عملوا وهم في الغرفات آمنون.

“Biz mallar ve evlatlar bakımından daha çoğunlukta'yız ve bir azaba uğratılacak da değiliz, demişlerdir. De ki! Şüphesiz benim Rabbim rızkı dilediğine genişletir - yayar ve kısar da. Ancak insanların çoğu bilmiyorlar. Bizim katımızda sizi (bize) yaklaştıracak olan ne mallarınız, ne de evlatlarınızdır; ancak iman edip salih amellerde bulunanlar başka. İşte onlar; onlar için yaptıklarına karşılık olmak üzere kat kat mükafat vardır ve onlar yüksek köşklerinde güven içindedirler”¹⁶².

İslamın öngördüğü zenginlik, insanı ilahî hilafet vazifesini daha mükemmel bir tarzda yapmaya götüren bir araçtır. Zira bireyin kendisini ve ailesini güzel bir şekilde barındırması, yiyecek ve giyeceğini temin etmesi, aile efradına miras bırakarak bu dünyadan göçmesi, bunları yapmamak veya yapamamaktan iyidir. Fakirlik ise, gerek ferdi ve gerekse toplumsal boyutlarıyla olsun, yok edilmesi gereken arızı bir hastalıktır. Maddi refah seviyesi düşük olan bir insan, - kendisinde varolan dünyaya tabii meyil ve arzuları tatmin etme duygusundan dolayı- bu seviyeyi yükseltmeye çalışacaktır. Bunu yaparken de aşırılığa sapıp ibadetlerini terk edebilecektir. Selefın mal konusunda şöyle dedikleri rivâyet

¹⁶¹ Buhârî, Zekat, 4; Müslim, Zekat, 34.

¹⁶² Sebe' (34), 35-37; Ayrıca bk. Hucurât (49), 13.

edilir: “Mal, mü'minin silahıdır. Allahın beni hesaba çekeceği bir mala sahip olmam, insanlara muhtaç olmamdan daha iyidir”¹⁶³. Bundan dolayı hadis-i şeriflerde fakirin sabretmesi tavsiye edilmiştir¹⁶⁴. Konunun toplumsal boyutu da incelendiğinde aynı durumla karşı karşıya kalınır. İslam toplumunun ekonomik açıdan güçlenmesi, askeri ve siyasi açıdan da güçlenmeyi beraberinde getirecektir. Bu da İslam kültürünü yayma çabalarının daha aktif bir süreç içerisinde devam etmesine, dolayısıyla İslami söylemin farklı platformlarda taban bulmasına yardımcı olacaktır¹⁶⁵. Kur'an-ı Kerim'de gayrimüslimlere mali yardımda bulunarak kalplerinin İslama ısındırılması gayesiyle zekatın sarf yerleri sıralanırken, bunlardan birinin de müellefe-i kulûb olduğu belirtilmiştir¹⁶⁶. Servetin olmaması halinde bu görev yerine getirilemeyecektir. İslamın beş şartı olduğu belirtiliyorsa bile bu, zengin içindir. Fakir için İslamın üç şartı vardır. Zira o, zekat verme ve hacca gitme vazifelerini yerine getirebilme gücünden

¹⁶³ ez-Zemahşeri, Cârullâh Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki't-Tenzil*, Mısır 1413, I, 471-472; Neseî, *Medârik*, I, 211; Kâsımî, *Mehâsin*, V, 1126.

¹⁶⁴ bk. İbnu'l-Cevzi, Cemâluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Telbîsu İblis*, Beyrut 1413/1992, s. 162-163; el-Gazâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *Mizânü'l-Amel*, trc. Remzi Işık (Amellerin Ölçüsü), Ankara 1970, s. 184.

¹⁶⁵ Bundan kastımız, İslamî tebliğin yapılabilmesi için ekonomik gücün mutlaka olması gerektiği, aksi halde bunun gerçekleştirilemeyeceği düşüncesi değildir. Fakat kabul edilmesi gereken birşey vardır ki o da müslümanların -temel dinamiklerine bağlı kalmaları şartıyla- ekonomik açıdan güçlü olmaları ve özgür platformlarda çalışmalarını İslamı daha fazla yayabilmelerine ve daha çabuk gelişmelerine neden olacaktır. Allah Rasulü (s.a.) Mekke'de ekonomik potansiyele sahip olmadığından ve baskı altında tebliğ vazifesini yapmaya çalıştığından, ancak kırk kişiyi kendi safına çekip müslüman edebilmişti. Medine'de ise ekonomik açıdan güçlendiklerinden ve özgür hale geldiklerinden, Allah Rasulü (s.a.) İslamı toplumsallaştırıp, resmi bir sistem haline getirebildi. (Geniş bilgi için bk. Bulaç, Ali, “İslam Özgür Bir Ortamda Gelişir”, *Yeni Zemin*, 1993/4, s. 72-73).

¹⁶⁶ Tevbe (9), 60.

yoksundur¹⁶⁷.

Son tahlilde şunu diyebiliriz: Yüce Allah, zengin - fakir ayırımı yapmaksızın bütün insanları imtihan etmektedir. Bu imtihanın niteliği, insanların dünyadaki yaşantı seviyelerine ve dünya metai ile olan mesafelerine göre değişmektedir. Zengin, malını nereye sarf ettiği, fakir ise yokluk üzerine sabredip etmediği konusunda imtihan edilecektir.

Allah Rasulü (s.a.) bu konuya şöyle işaret etmiştir:

اللهم إني أعوذ بك... من شر فتنة الغنى ، وشر فتنة الفقر .

“Allahım! zenginliğin fitnesinden ve fakirliğin fitnesinden sana sığınırım”¹⁶⁸.

Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere her iki durumda da insan, ilahî müstakim yoldan sapabileceği gibi, Allah’a daha fazla yaklaşıp, yüklendiği hilafet misyonunu daha mükemmel tarzda icra da edebilir.

¹⁶⁷ Tümer, “Günümüzdeki Dinlerde Dünya - Ahiret Dengesi”, s. 32.

¹⁶⁸ Buhârî, Da’avât, 38, 43-45; Müslim, Zikir, 49; Tirmizî, Da’avât, 77; Nesâî, İsti’âze, 26; İbn Mâce, Dua, 3; İbn Hanbel, VI, 57, 207.

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYA-ÂHİRET BÜTÜNLÜĞÜ VE DENGE

Allah'ın evrende pratize etmiş olduğu ilkeleri ile vahiy yoluyla bildirdiği kanunları arasında bir çelişki bulunmaz. İlahî yasa her zaman ve her yerde birdir¹⁶⁹. İnsan da evrenin bir parçası olması nedeniyle fitratla vahiy, ruhla beden çatışması yoktur.

Kur'an, insanın ruh ve bedenden müteşekkil bir varlık olduğunu belirtir. Şüphesiz ruh, ilahî nefhayı, beden ise balçığı, çamuru ve basit maddeyi temsil eder. Bunların herbirinin kendine göre ihtiyaç ve ödevleri vardır. Kur'an, ruhla bedenin birbirinden bağımsız olarak yapacağı herhangi bir aktiviteyi kabul etmez. Dünya - âhiret... Biri diğerini takibeden iki olgu... Fakat Kur'an, bunların da birbirinden bağımsız olarak düşünülmesini reddeder. O halde İslam dini, dünya - âhiret, beden - ruh gibi birbirine zıt görünen uçları belirli eksenlerde birleştirmiş ve aynı saha içerisinde işlev görmelerini sağlamıştır¹⁷⁰.

Kur'an-ı Kerim, bu birlikteliği şu şekilde ifade eder:

وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا .

"Allah'ın sana verdiğinden âhiret yurdunu gözet! ; ama dünyadan da nasibini unutma"¹⁷¹.

Bu âyette, aynı amel içerisinde dünya ve âhiretin birleştirildiği, dikkati çeken önemli bir husustur. Bu âyette bir parçalanmışlığa izin verilmemekte, dünya ve âhiret bir bütün olarak algılanmaktadır. Ne dünya âhiret için, ne de âhiret dünya için bir alternatif değildir. İşlenen her amel, dünya ve netice olarak

¹⁶⁹ bk. Dîpnot 25-28.

¹⁷⁰ bk. Dîpnot 70.

¹⁷¹ Kasas (28) 77.

da âhiret hedefli olmalıdır¹⁷².

Yüce Allah, bir âyet-i kerimede de şöyle buyurmaktadır:

فمن الناس من يقول ربنا آتانا في الدنيا وماله في الآخرة من خلاق ، ومنهم من يقول ربنا آتانا في الدنيا حسنة وفي الآخرة حسنة وقننا عذاب النار .

“İnsanlardan öyleleri var ki; ‘Ey Rabbimiz! Bize dünyada ver’ derler. Böyle isteyenlerin âhiretten hiç nasibi yoktur. Onlardan bir kısmı da ‘Ey Rabbimiz! Bize dünyada bir iyilik, âhirette de bir iyilik ver. Bizi ateş azabından koru’ derler”¹⁷³.

Bu âyette birbirine zıt iki tip tasvir edilmektedir; Birincisi, dünyanın dar duvarları arasında sıkışıp kalmış, dünya hayatını biricik amaç edinip bütün arzu ve isteklerini bu yönde motive ettiği için öte dünyayı peşinen yitirmiş insan. ikincisi ise dünya ve âhireti birlikte elde etmek isteyen insan. Bu ikinci tipi temsil eden fert, Yüce Allah’ın kevnî ve kavli âyetlerinde belirlediği ilkelere göre hayat tarzını belirleyip, bu yönde yaşamını sürdürür. Bu vesileyle de dünya ve âhiret saadetini elde eder¹⁷⁴.

Kuşeyrî (ö. 465/1077), bu âyetin tefsirinde şöyle bir açıklamanın yapıldığına dikkat çeker: “Dünyadaki iyilik, seni senden ayırmaması, âhiretteki iyilik ise seni sana döndürmemesidir”¹⁷⁵. Kanaatimizce bu yorumda, dünya hayatında ferdin kendi benliğinden kopmaması ve sapma kaydetmemesi amacıyla, ruh - beden bütünlüğü içerisinde yaşamak için istekte bulunması. âhirette ise sorumluluk alanının kapanması ve imtihan süresinin sona ermesi nedeniyle, sorumluluk ve imtihanla ilgili duygularıyla birlikte tekrar bu alana dönderilmemesi için niyazda bulunması gerektiği vurgulanmak istenmektedir.

Bu girişten sonra, halk arasında şöhret seviyesine ulaşmış

¹⁷² Kutub, Muhammed, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler*, s. 306; Paçacı, Mehmet, *Kur’an’da ve Kitab-ı Mukaddes’te Âhiret İnancı*, İst. 1994, s. 117.

¹⁷³ Bakara (2), 201-202; Ayrıca bk. Nisa (4), 134; Âl-i İmran, 145, 147-148; Şûrâ (20), 42.

¹⁷⁴ Merâğî, *Tefsiru’l-Merâğî*, II, 105-106.

¹⁷⁵ el-Kuşeyrî, Ebu’l-Kâsım Abdülkerim b. Havâzin, *Letâifu’l-İşârât*, nşr. İbrahim Bîsyunî, Kahire, ts. I, 180.

olan bir hadisi ele alıp değerlendirecek ve daha sonra dünya-âhiret bütünlüğünü beş kategoride incelemeye çalışacağız.

Aktaracağımız söz, kütüb-i sittede geçmemekle birlikte, hadis tendiki otoritelerinden Suyûtî (ö. 911/1505) tarafından hadis diye nakledilmektedir:

اعمل عمل امرئ يظن أن لن يموت أبدا واحذر حذر امرئ يخشى أن يموت غدا .

“Hiç ölmeyeceğini düşünen insan gibi amel et!, yarın öleceğinden korkan insan gibi de çekin!”¹⁷⁶.

Bu hadisin, dış görünüşü itibariyle ele alındığında bir çelişki ifade ettiği görülür. Zira birbirinden bağımsız bu iki ucun insanda birarada bulunabilmesi mümkün değildir.

Münâvî (ö. 1031/1622), Suyûtî'nin hadis diye naklettiği bu sözün, zayıf bir hadis niteliğinde olduğunu belirterek, şöyle bir açıklamada bulunur: Bu sözde bir çelişkinin olduğu söylenemez. Zira dünyada ebediyyen yaşayacağını düşünen bir insanın dünyaya karşı hırslı olacağı düşünülemez. İnsanlar, bu hayatın kısıtlılığı nedeniyle dünyayı, dünya metnini hırsla, çarçabuk elde etmeye çalışırlar. Ebedi yaşayacağını düşünen insan, elde edemediği şey için üzülmez. Zira bugün elde edemezse, ileriki bir zaman diliminde elde edebilecektir. O halde bu iki ifade aynı manayı, dünyaya hırsla bağlanmamayı telkin etmektedir¹⁷⁷.

Kanaatimizce yapılan bu açıklama, zorlamalı bir yorum niteliği taşımaktadır. Şöyle bir yorum tarzı ise daha doğru görünmektedir: İki uç nokta belirtilerek, dünya-âhiret bütünlük ve dengesi oluşturulmak istenmiş, yapılan her amelde dünya ve âhiretin birlikte, birarada gözetilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

¹⁷⁶ es-Suyûtî, Celaluddîn Abdurrahman b. Ebûbekir, *el-Câmi'u's-Sağîr fî Ehâdisi'l-Beşîrî'n-Nezir*, Mısır, ts., I, 48.

¹⁷⁷ el-Munâvî, Muhammed Abdurraûf, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu Câmi'i's-Sağîr*, Mısır 1356/1938, II, 12.

1-DÜNYEVİ FİLLER VE AHİRET BÜTÜNLÜĞÜ

Kur'an-ı Kerim, tamamen dünyevî görünen davranışları bile bir disiplin altına sokarak, ibadet olgusu içerisinde değerlendirir. Onun bu yönüyle ilgili bütün âyetleri işlememiz, konumuzun sınırlarını bihayli zorlayacağından, bütünü yansıtabilmesi amacıyla, birkaç âyeti guruplandırarak zikretmekle yetineceğiz.

Öfkeyi yenme ve insanları affetme:

والكاظمين الغيظ والعافين عن الناس والله يحب المحسنين .

“Öfkelerini yenerler ve insanları affederler. Allah iyilik yapanları sever”¹⁷⁸.

Borç vermek:

من ذا الذي يقرض الله قرضا حسنا فيضاعفه له أضعافا كثيرة والله يقبض ويبسط وإليه ترجعون .

“Verdiğinin kat kat fazlasını kendisine ödemesi için Allah’a güzel bir borç verecek olan kim var? Allah (dilediğine) bol verir (dilediğinden) kısar. Sadece ona döndürüleceksiniz”¹⁷⁹.

Emanete sadakat:

إن الله يأمركم أن تؤدوا الامانات إلى أهلها وإذا حكمتم بين الناس أن تحكموا بالعدل .

“Gerçekten Allah size, emanetleri ehil olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder”¹⁸⁰.

İnsan haklarının engellenmemesi:

ولا تبخسوا الناس أشياءهم .

“İnsanların hakkı olan şeyleri ihlal etmeyin!”¹⁸¹.

¹⁷⁸ Âl-i İmran (3), 134; Ayrıca bk. Şûrâ (42), 37,43.

¹⁷⁹ Bakara (2), 245; Ayrıca bk. Hadîd (57), 18; Teğâbun (64), 17; Müzemmil (73), 20.

¹⁸⁰ Nisa (4), 58; Ayrıca bk. Mu'minûn (23), 8; Me'âric (70), 32.

¹⁸¹ Şu'arâ (26), 183.

Ölçü ve tartıda doğruluk:

واوفوا الكيل إذا كنتم وزنوا بالتقسط المستقيم ذلك خير وأحسن تأويلا.

“Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu, hem daha iyidir, hem de neticesi bakımından daha güzeldir”¹⁸².

Allah Rasulünden de (s.a.) ilgili birkaç hadis zikrederek konumuza devam edelim:

ما من مسلم يغرس غرسا أو يزرع زروعا فيأكل منه طير أو انسان أو بهيمة إلا كان له به صدقة.

“Hiçbir müslüman yoktur ki bir ağaç diker yahut ekin eker de bunların herbirinden bir kuş yahut bir insan yahut bir hayvan yesin de kendisi bundan faydalanmasın! Muhakkak buna karşılık o müslüman için bir sadaka sevabı olmuştur”¹⁸³.

إذا انفق الرجل على اهله يحتسبها فهو له صدقة .

“Bir kimse ecrini yalnız Allah’tan umarak ailesine infak ettiği zaman, onun bu nafakası kendi lehine bir sadaka olur”¹⁸⁴.

تبسمك في وجه أخيك لك صدقة ، و أمرك بالمعروف ونهيك عن المنكر صدقة ، وإرشادك الرجل في أرض الضال صدقة ، وبصرك للرجل الردي البصر لك صدقة ، وإماطتك الحجر والشوكة والعظم عن الطريق لك صدقة ، وإفراغك من دلوك في دلو أخيك لك صدقة .

“Kardeşinin yüzüne karşı gülümsemende senin için bir sadaka vardır. İyiliği emretmende ve kötülükten nehyetmende senin için bir sadaka vardır. Yolunu şaşırmış olana yol göstermende senin için bir sadaka vardır. Zayıf gören adamı gözetmende (yardımcı olmanda) senin için bir sadaka vardır. Taşı, diken, kemiği yol üzerinden kaldırmada senin için bir sadaka vardır. Kovandan kardeşinin kovasına (su) boşaltmada senin için bir sadaka vardır”¹⁸⁵.

¹⁸² İsra (17), 35; Ayrıca bk. Şu’arâ (26), 181-182; Mutaaffîlîn (83), 1-3.

¹⁸³ Buhârî, Edeb, 27, Muzâra’a, 1; Müslim, Musâkât, 7-10; İbn Hanbel, III, 147.

¹⁸⁴ Buhârî, İman, 39, Nafakât, 1, Meğâzî, 9.

¹⁸⁵ Tirmizî, Birr, 36; Benzer bir hadis için bk. Buhârî, Cihad, 71, 126.

عن أبي ذر أن ناساً من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم قالوا للنبي صلى الله عليه وسلم: يا رسول الله ذهب أهل الدثور بالعجور يصلون كما نصلي ويصومون كما نصوم ويتصدقون بفضول أموالهم ، قال : أو ليس قد جعل الله لكم ما تصدقون إن بكل تسبيحة صدقة وكل تكبيرة صدقة وكل تحميدة صدقة وكل تهليل صدقة وأمر بالمعروف صدقة ونهي عن منكر صدقة . قالوا يا رسول الله أيأتي أحدنا شهوته ويكون له فيها أجر ؟ قال : أرأيتم لو وضعها في حرام أكان عليه فيها وزر فكذلك إذا وضعها في الحلال كان له اجر.

“Peygamberin (s.a.) ahabından bir kısmı Allah Rasulüne (s.a.) şöyle dediler: Ey Allah'ın Rasulü (s.a.)! servet sahipleri sevapları alıp gittiler. (Zira) bizim kıldığımız gibi namaz kılıyorlar, bizim gibi oruç tutuyorlar. (Fakat) onlar, mallarının fazlalarını tasadduk ediyorlar. Bunun üzerine Allah Rasulü (s.a.) şöyle buyurdu: Allah size tasadduk edeceğiniz birşey vermemiş mi? Her tesbih mukabilinde bir sadaka, her tekbir bir sadaka, her tahmid bir sadaka, her tehlil bir sadaka, emr-i bi'l-ma'rûf sadaka, kötülükten nehiy sadakadır. Birinizin cinsî münasebetinde bile sadaka vardır. Sahabiler, Ey Allah'ın Rasulü ! Birimiz şehvetini kaza eder de onda da ecir mi olur? diye sordular. Allah Rasulü de (s.a.): Ne dersiniz. O kimse şehvetini haramla tatmin ederse ona günah olur mu? İşte bunun gibi helalde tatmin ettiği zaman da ona sevap olur, buyurmuştur”¹⁸⁶.

Yukarıda gösterilen âyet ve hadislerden anlaşılacağı üzere dünyevî ve maddî fiiller, insanın bedenî yönünü tatminine ait fiiller, ibadet olarak değerlendirilmektedir. Böylece fert, dünyası için yaşarken, aynı zamanda âhireti için de yaşar. O halde İslam nazarında tamamen dünya hayatı ile sınırlı hiçbir amel yoktur ki, insan onu işlediğinde âhiret duygusundan tamamen sıyrılmış olsun¹⁸⁷. Müslüman fert, eylemlerini aşkın bir ilkeye, ilahî ve kutsal olana atıfta bulunarak yapar ve bu dünyadaki her faaliyeti âhiretin kazanımında belirleyici rol olarak düşünür¹⁸⁸.

Allah Rasulü (s.a.) yeryüzünün tümünün mescid olduğunu belirtmiştir¹⁸⁹. Bu hadisten anlaşılması gereken manalardan biri de, dünyevî fiillerle ibadetlerin bir bütün olarak değerlendirilmiş

¹⁸⁶ Müslim, Zekat, 16.

¹⁸⁷ Kutub, Muhammed, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler*, s. 305.

¹⁸⁸ Arslan, Abdurrahman, “İnsan ya da Aklın Kimliği”, *Bilgi ve Hikmet*, 1993/4, s. 5.

¹⁸⁹ Buhârî, Teyemmüm, 1, Mesâcid, 3; Ebû Dâvud, Salât, 23; Nesâî, Gûsl, 26; İbn Mâce, Tahâret, 90.

olmasıdır. Müslüman bireyin ibadeti, cami duvarları ile sınırlı değildir. Yaşantısını Yüce Allah'ın belirlemiş olduğu ilkeler çerçevesi dahilinde devam ettirmesi halinde; iş yeri, okulu, çarşısı, evi vb. tüm mekanlar onun için birer mescid olur. Bu mekanlarda kendisinden sudur eden aktiviteler bütünü ise ibadet konumuna geçer.

Yüce Allah bir âyette şöyle buyurmaktadır:

قل إن صلاتي ونسكي ومحياي ومماتي لله رب العالمين .

“De ki: Şüphesiz benim namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm hepsi âlemlerin Rabbi içindir”¹⁹⁰.

Bu ifadelerle, müslüman ferдин tüm davranışlarından gayesinin Allah rızasını kazanmak olması gerektiği vurgulanmaktadır. Bir ayırım, bütünlüğün bozulması söz konusu değildir. Zira bu âyet, tüm davranışları içerir niteliktedir.

Allah Rasulü (s.a.) bir hadisinde; kıyamet kopacağı sırada bile birinin elinde bir fidan bulunup da onu dikebilecekse, dikmesini tavsiye etmiştir¹⁹¹. Oysaki bu fidanın büyüüp de verim sağlayabilecek bir seviyeye gelmesi, uzun bir zaman diliminin geçmesini gerektirir. O anda fidanı dikenin ondan faydalanabilme imkanı olmadığı halde, yinede dikmesini tavsiye etmiştir. Zira dünya hayatında ondan faydalanmasa bile, âhirette mükafat elde edecektir.

¹⁹⁰ En'âm (6), 162.

¹⁹¹ el-Buhâri, Muhammed b. İsmail, *Edebu'l-Mufred*, Beyrut 1409/1989, s. 168-169.

II-İBADET- HAYAT BÜTÜNLÜĞÜ

İbadetlerin ve geniş manada ele alındığında dinin hedefi; insan topluluğunu ıslah etmek, kemale ulaştırmak¹⁹², ruh - beden bütünlüğünün bozulması neticesinde fertlerin nefsanî - bedenî arzu ve ihtiraslarının boyunduruğu altına girip, toplumun bir kaosa doğru sürüklenmesini engellemek, insan ile yaratıcısı arasına giren tüm beşeri ideolojileri kaldırmak, Yüce Yaratıcının öngördüğü doğru, müstakim yolu insanlara benimsetmek ve hayatlarını bu yönde yaşamalarını sağlamaktır. Din, dünya hayatında yaşantıya geçirilmek gayesiyle Yüce Allah'ın peygamberleri vasıtasıyla ümmetlere tebliğ edilmesini istediği bir hayat tarzıdır.

İslam dinindeki ibadetler incelendiğinde, sırf âhireti ilgilendiren ve bütün yönleriyle âhîret hedefli hiçbir ibadetin olmadığı¹⁹³, bilakis bütün ibadetlerin dünya hayatındaki yaşam tarzını belirleme konusunda fonksiyonel rol aldıkları açıkça görülür.

Sözgelimi, müslüman insanın günlük hayatının bir parçası, dinin direği ve ibadetlerin sembolü olan namazı ele alalım; Namazın, bütün müslümanların yerine getirmesi zorunlu olan bir ibadet olduğu Kur'an'ın birçok yerinde belirtilir. İlk bakışta namazın âhîretle ve insanın ruhi yönüyle ilgili bir eylem olduğu görülebilir. Yüce Allah namaz hakkında şöyle buyurmaktadır:

إن الصلاة تنهى عن الفحشاء والمنكر...

“Şüphesiz namaz, hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyar”¹⁹⁴.

Yüce Allah bu ifadelerle namazın insanı her türlü kötülükten ve insanî olmayan davranışların tümünden alıkoyacağını ısrarla vurgulamak istemektedir. O halde müslüman fert hem namaz kılıyor hem de çizilen ilahî sınırları rahatlıkla aşabiliyorsa, namazın hakikatine ulaşamamıştır. Böylece bu fert, temel ibadetini, şekilsel kurallar yığını içerisinde icra edilen bir eyleme indirgemiş demektir. Bu eylemin onun hayatına tesir edemeyeceği

¹⁹² İz, Mahir, *Din ve Cemiyet*, İstanbul 1973, s. 5.

¹⁹³ Kutub, Muhammed, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler*, s. 305.

¹⁹⁴ Ankebût, (29), 45.

ise bilinen bir gerçektir. Yüce Allah'ın namaz ibadetine yüklemiş olduğu fonksiyonun, yukarıda tasvir etmiş olduğumuz tipin davranışıyla örtüşmediği açıktır.

İbn Abbas (r.a.) (ö.68/687); namazı, kendisini iyiliklere yöneltmeyen ve kötülüklerden alıkoymayan insanın kıldığı namazın, o kişiyi Allah'tan daha fazla uzaklaştırmaktan başka bir işe yaramayacağını belirtir¹⁹⁵.

Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde namazla birlikte ele alınan ikinci ibadet türü de zekattır.

خذ من أموالهم صدقة تطهرهم وتزكيهم بها.

*"Mallarının bir bölümünü sadaka olarak al ve bu yolla onları temizle, günahlardan arındır"*¹⁹⁶.

Bu âyette zekat, mal ve servetin temizleyicisi ve insanı hayra ulaştıran bir ibadet olarak telakki edilmektedir. Müslüman fert, kendisine verilen dünyevî nimetleri Allah rızası için muhtaçlarla bölüşerek¹⁹⁷, hem toplumsal bir hastalık ve rahatsızlık unsuru olan fakirliği ortadan kaldırmak amacıyla bir katkıda bulunmuş olacak, hem de bunu yaptığı için öte dünyada mükafat elde edecektir.

Hemen belirtelim ki, namaz ve zekatla ilgili olarak söylediğimiz *"dünyevî gaye"*, diğer ibadetlerin tümü için geçerlidir. Konuya açıklık getirmeleri açısından bu iki örneği yeterli bulup, sözü uzatmadan, bunlarla yetinerek konuya devam etmemiz yerinde olacaktır.

Dünya - âhiret bütünlüğünü gösteren bir başka konu da İslam hukukundaki ceza (had) lar konusudur. Allah Rasulü (s.a.) bununla ilgili olarak şöyle buyurmaktadır:

من اصاب حدا فمجل عقوبته في الدنيا فالله اعدل من أن يشني العقوبة في الآخرة ، ومن اصاب حدا فستره الله عليه وعفا عنه فالله اكرم من أن يعود إلى شيء قد عفا عنه .

"Kim şer'i ceza (gerektiren bir suçu) işler de cezası öne

¹⁹⁵ Kâsımî, *Mehâsır*, XIV, 4752.

¹⁹⁶ Tevbe (9), 103; Bu ayetin zekatla ilgili olduğu için bk. Elmalılı, *Kur'an Dili*, IV, 2613.

¹⁹⁷ Köten, Akıf, "Müslümanların Dünyaya Bakışlarında Hadis Diye Uydurulmuş Sözlerin Etkisi", *Çağdoğuş Sempozyumu*, s. 57.

alınarak dünyada verilirse, Allah âhirette kuluna cezayı ikilemiyecek, tekrar ceza vermeyecek kadar çok adildir. Kim şer'i bir cezayı işler de Allah onu örter ve kendisini affederse, Allah'ın keremi, affettiği bir şeye dönmekten (onu cezalandırmaktan) beri ve üstündür"¹⁹⁸.

İkinci bir hadis ise şöyledir:

عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال في الزنا والسرقة ، من أصاب من ذلك شيئا فأقيم عليه الحد فهو كفارة ذنبه ، ومن أصاب من ذلك شيئا فستر الله عليه فهو إلى الله ، إن شاء عذبه يوم القيامة وإن شاء غفر له.

Allah Rasulü (s.a.) zina ve hırsızlık hakkında şöyle buyurmuştur: "Kimde böyle bir durum meydana gelir de kendisine şer'i ceza verilirse, bu (verilen ceza) işlediği suç için keffaret olur ve kimde böyle bir durum meydana gelir de Allah onu örterse, artık onun durumu Allah'a kalmıştır. Dilerse kıyamet günü azaplandırır, dilerse affeder"¹⁹⁹.

Bu ifadeler, bir bütünlüğün olduğunu, dünya ve âhiretin birbirinin zıddı değil, birbirinin devamı olan iki âlem olduğunu, dolayısıyla dünyada verilen cezaların âhirette geçerlilik arzettiğini ve cezası verilen suçtan dolayı ikinci bir defa cezai müeyyide uygulanmayacağını belirtmektedir.

III-DİN-HAYAT BÜTÜNLÜĞÜ

Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi İslam dini, dünya - âhiret, yani din ile hayatı belirli eksenlerde birleştirmiş ve bir bütünlük anlayışı içerisinde değerlendirmiştir. Zira İslamda tevhid inancı vardır. Tevhid inancını salt Allah'ı birleme anlamında tanımlamak ve bunu Allah'ın zatıyla sınırlamak Kur'anî espiyle örtüşmemekle birlikte, tek yönlü ve eksik bir tanımlama olacaktır. Gelmiş - geçmiş; canlı - cansız varlıkların tümünde aynı kanunlar geçerli olduğundan, Yüce Allah'ın tevhid sıfatının bütün varlıklar üzerinde bir yansımasının, bir tezahürünün varlığını düşünerek tevhidi açıklamak gerekmektedir. Bu nedenle İslam dini, dünya - âhiret; ruh - beden; hayat - ölüm; bilim - din; din - dünya; din -

¹⁹⁸ Tirmizî, İman, 11.

¹⁹⁹ a.e., aynı yer.

devlet gibi ikilemleri ayrı uçlar olarak değil, bütünlük ve tevhid anlayışı içerisinde değerlendirir²⁰⁰.

Biz burada din - hayat bütünlüğünü ele alıp, özetle incelemeye çalışacağız.

Bu bölümün başından itibaren yapılan açıklamalardan anlaşılacağı üzere İslam, bireyle yaratıcısı arasındaki bağı anlatan, ferdin ruhî yönüne hitab eden, sosyal yapı ve düzenlemeyle ilgisi olmayan, sosyal işleri, ekonomik tutumları kendi dışında tutan bir öğretinin adı değildir²⁰¹. Zira bu düşünce, din ile siyaseti, din ile sosyal hayatı birbirinden ayıran Hıristiyanı anlayışın ifadesidir.

İslam, bireyin hayat olgusu içerisinde değerlendirilecek olan bütün fiillerini ele alıp düzenleme yetkinliğinde olan bir dindir. İslam, hayatın her alanında insan türünün konumunu yükseltmeyi hedef edindiğinden, insan hayatının her alanı ile ilgili fitrata uygun ilkeler koyar. Müntesiplerinden de Yüce Allah'ı hayatın bütün cephelerinde tek otorite olarak kabul etmelerini ister.

Kur'an-ı Kerim'de hüküm verme yetkisinin ancak Allah'a ait olduğu, dilediği gibi hüküm verebileceği, ondan başkasına kulluk yapılamayacağı²⁰², hüküm verme konusunda hiçkimsenin ona ortaklık edemeyeceği²⁰³ özlü bir ifadeyle belirtilmektedir.

Yüce Allah, hüküm verme yetkisini kendisiyle sınırladıktan sonra vermiş olduğu hükme uyma konusunda inananlara şu çağrıda bulunur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا.

“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan idarecilere de itaat edin. Eğer gerçekten Allah'a ve âhiret gününe inanmışsanız, herhangi bir konuda anlaşmazlığa

²⁰⁰ bk. Öztürk, Yaşar Nuri, “Bir Fitrat Dini Olarak İslamın Karakteristikleri”, *Marmara Ü. İlahiyat F. Dergisi*, 1985/3, s. 260; Dursun, Davut, *Din Bürokrasisi, Yapısı, Konumu, Gelişimi*, İstanbul 1992, s. 73-74.

²⁰¹ Rayyıs, Ziyâuddîn, *İslamda Siyasî Düşünce Tarihi*, trc. Ahmed Sarıkaya, İstanbul 1990, s. 44.

²⁰² Ra'd (13), 41; Yûsuf (12), 40.

²⁰³ Kehf (18), 26.

düştüğünüzde o meselenin çözümünü Allah'a ve Peygambere havale ediniz. Bu sizin hesabınıza en hayırlı ve en iyi âkibet vaadeden bir tutumdur"²⁰⁴.

Burada Allah ve Rasulüne (s.a.) itaatten kastedilenin kitab ve sünnetin emirlerine uyma olduğu açıktır²⁰⁵. Bu âyette, imana ulaşmanın ve ondan ayrılmamanın yegane yolunun Allah ve Rasulünün (s.a.) koymuş olduğu ilkelere bir bütün olarak bağlanmaktan geçtiği belirtilmektedir. Zira ihtilaf edildiğinde Allah ve Rasulünü (s.a.) hakem tayin etmeyen, Allah'a ve âhiret gününe iman etmemiş demektir²⁰⁶.

Bir de bu âyette, idarecilere itaat edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Fakat burada dikkati çeken bir husus vardır ki âyette, " 'sizden' olan idarecilere " denilmektedir. Hitap müslümanlara olduğuna göre "sizden" ifadesi şu şekilde açıklanabilir: Burada anlatılmak istenen, idareci ile idare edilenin aynı dil, ırk, renk veya coğrafyaya mensub olmaları gerektiği değildir. Zira tüm bunlar, Allah katında bir değer ifade etmeyen niteliklerdir. Allah Rasulü (s.a.), siyahî bir köle bile olsa Allah'ın emrettiği ile hükmettiği müddetçe ona itaat edilmesi gerektiğini belirtmiştir²⁰⁷. O halde, dinî ilkelere riâyet ederek idarecilik yapan ve İslamı kişiliğinde gerçekleştirmiş müslüman kastedilmektedir.

Allah Rasulü (s.a.) bu konuya şu şekilde açıklık getirmektedir:

السمع والطاعة حق مالم يؤمر بالمعصية ، فإذا أمر بمعصية فلا سمع ولا طاعة .

"Masiyetle emrolunmadıkça (ilahî bir emri çiğnemeyi gerekli kılan bir durum olmadıkça) dinlemek ve itaat etmek gereklidir. Masiyetle emrolunduğu zaman da dinlemek ve itaat etmek yoktur"²⁰⁸.

Bu hadisten anlaşılacağı üzere bir idarecinin Yüce Allah'ın belirlemiş olduğu ilkeler çerçevesinin dışına çıktığı her sapma

²⁰⁴ Nisa (4), 59.

²⁰⁵ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, I, 481-482.

²⁰⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'l-Azîm*, I, 518; Kâsımî, *Mehâsin*, V, 1347.

²⁰⁷ bk. Buhârî, *Ahkâm*, 4; Müslim, *İmâre*, 36-37; Nesâî, *Bey'at*, 26; Tirmizî, *Cihâd*, 39; İbn Mâce, *Cihâd*, 39.

²⁰⁸ Buhârî, *Cihâd*, 107; Müslim, *İmâre*, 38; Tirmizî, *Cihâd*, 29; Ebû Dâvûd, *Cihâd*, 95; İbn Hanbel, II, 17; Ayrıca bk. Buhârî, *Megâzi*, 56, *Ahkâm*, 4, *Temennî*, 10.

Allah'a itaatsizlik olacağından. kendisine kesinlikle itaat edilmemesi gerekmektedir²⁰⁹.

Ebubekir (r.a.) hilafete geldiğinde şu anlamlı ifadeleri kullanmıştır: “Allah'a itaat ettiğim müddetçe bana itaat ediniz. Allah'a isyan edecek olursam, artık bana itaat etmeyiniz”²¹⁰.

Yüce Allah bir âyet-i kerimede şöyle buyurmaktadır:

فلا ورك لا يؤمنون حتى يحكموك فيما شجر بينهم ثم لا يجدوا في أنفسهم حرجا مما قضيت
ويسلموا تسليما .

“Hayır, hayır! Rabbine andolsun ki, onlar aralarında çıkan anlaşmazlıklarda senin hakemliğine başvurmadıkça, sonra da vereceğin karara, gönüllerinde hiçbir burukluk duymaksızın, kesin bir teslimiyetle uymadıkça mü'min olamazlar”²¹¹.

Râzî bu âyeti tefsir ederken üç şart ileri sürer ve bu koşullar oluşmadıkça kişinin iman sahibi olamayacağını belirtir:

- 1-Allah Rasulünün (s.a.) verdiği hükme razı olmak.
- 2-İçinde, verilen hükümden dolayı bir sıkıntı, bir hoşnutsuzluk meydana gelmemek.
- 3-Verilen hükme teslim olmak, onu uygulama alanına sokmak²¹².

Yüce Allah'ın hüküm verme konusunda tek otorite olması, onun emir ve iradesinin üstünde bir emir ve iradenin bulunmamasını gerektirir. İnsan, Yüce Yaratıcının yeryüzündeki halifesi olduğuna göre, ilahî iradeyi temsil edecek ve onun hakim olmasını sağlayacaktır. Bu temsilin, hayatın bütün alanlarıyla ilgili olduğunu daha önce belirtmiştik. İslamda din - hayat bütünlüğü vardır ve bunlar tek elden, ilahî irade tarafından tanzim edilir²¹³. O halde İslam dini, din ile hayatın farklı merkezlerden

²⁰⁹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, II, 229; Kâsımî, *Mehâsin*, V, 1381-1382; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, V, 72; Kutub, *Seyyid, Fı Zılâl*, V, 411.

²¹⁰ Kâsımî, *Mehâsin*, V, 1379-1380.

²¹¹ Nisa (4), 65.

²¹² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, X, 164-165.

²¹³ Karaman, Hayreddin, “Kur'an-ı Kerim'e ve Örnek Uygulamaya Göre Devlet”, *İlm ve Sanat*, 1993/4, s. 9.

tanzimini kabul etmez. Zira bu, tevhid anlayışıyla ve dinin genel yapısıyla çelişir. İslam dini ile hristiyanlığın yapısal olarak birbirinden ayrıldığı önemli bir nokta da budur. Hristiyanlıkta, - giriş kısmında belirtmiş olduğumuz gibi - din ve hayat; din ve siyaset farklı merkezlerden yönetilir. Bu düşünce, “*Tanrının hakkını Tanrıya, Sezarın hakkını Sezara ver*”²¹⁴ şeklinde formüle edilmiştir. Bu anlayış ise, insanı Sezarın sahası ve Tanrının sahası diye ikiye bölmüş²¹⁵ ve bir çelişkinin içerisine sürüklemiştir. İnsandan iki ayrı şahsiyete bölünmesini istemiştir. Din - devlet bazında ise siyasi yöneticilere Allah’ın dışında hüküm sürme, diledikleri gibi hareket edebilme yetkisi tanımıştır. Yani Sezarın nasıl davranacağını hiçbir zaman belirtilmemiştir²¹⁶. Bu ise, maddî alanı temsil eden siyasi yönetimle ruhanî alanı temsil eden cemaat örgütlerinin karşı karşıya gelmelerini zorunlu hale getirecektir. Her ikisinin sorumluluk alanı kesin olarak belirlenemediğinden, birbirlerinin sahasına müdahale edecek ve neticede kilise - devlet çatışması zorunlu hale gelecektir²¹⁷.

Hristiyanlık tarihi, maddî - ruhanî alan, bunların birbirine müdahalesi ve çatışma örnekleriyle doludur. Konumuzun sınırlarını aşacağından, Hristiyanlığın bu boyutlarını anlatmadan geçmemiz ve esas konumuz olan din - hayat bütünlüğüne devam etmemiz yerinde olacaktır.

Yüce Allah, bir âyette yukarıda belirtmiş olduğumuz âyetten daha kesin bir ifadeyle şöyle buyurmaktadır:

ومن لم يحكم بما أنزل الله فأولئك هم الكافرون ... هم الظالمون ... هم الفاسقون .

“Kim Allah’ın indirdiği âyetlere göre hüküm vermezse onlar kafirlerin,... zalimlerin,... fasıkların ta kendileridir”²¹⁸.

İbn Abbâs’tan (r.a.) bu âyetlerin ehl-i kitab²¹⁹ veya sadece yahudiler hakkında oldukları rivâyet edilmiştir²²⁰. İbn Mes’ûd (ö.

²¹⁴ *Matta*, 22/21.

²¹⁵ Güngör, Erol, *İslamın Bugünkü Meseleleri*, İst. 1993, s. 58.

²¹⁶ Garaudy, *İslam ve İnsanlığın Geleceği*, s. 13-14.

²¹⁷ Yazıcıoğlu, Hulusi, *Bir Din Politikası Laiklik*, İstanbul 1993, s. 202.

²¹⁸ Mâide (5), 44-45,47.

²¹⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 638.

²²⁰ Kâsımî, *Mehâsin*, VI, 1999-2000; Reşid Rıza, *Menâr*, VI, 406.

32/713), Hasenü'l-Basrî (ö. 110/728) ve İbrahim en-Nehâî (ö.95/713) ise, bu âyetlerin umum ifade ettiğini, kesin bir sınırlama getirilemeyeceğini belirtmişlerdir²²¹.

Bu âyeti belirli bir dine tahsis etmek isteyenler olmuşsa bile müfessirlerin çoğunluğu, âyetin umum ifade ettiğini, dolayısıyla Allah'ın hükmü ile hükmetmeyenin kafir olacağını belirtmiş ve ilahî yasa ile hükmetmemenin nasıl tanımlanması gerektiğini açıklamışlardır.

İnsan hayatını kuşatan aktivitelerin bütününe ilahî yasaya uygun olması düşünülemez. Zira insan madde ve ruh bileşimi bir varlık olduğundan, bazen maddî yönü ağır basıp hata işleyebilir. Bu nedenle hatasız bir insanın düşünülebileceği söylenemez. Müslüman ferdi, doğruluğunu ve üstünlüğünü kabul ettiği halde dinî bir emri yerine getirmemesi onu dinden çıkarmaz, ancak ilahî bir yasayı çiğnediğinden dolayı günahkar olur. Fakat dinin kesin olarak ifade edilmiş herhangi bir emrinin uygulanmamasını istemesi veya ona muhalif bir yasayı, Yüce Allah'ın koymuş olduğu kanundan daha iyi veya faydalı olacağını düşünerek kabul etmesi, onun dinden çıkması için yeterli bir nedendir. Böyle bir fert, bu âyetin kapsamı altına girer ki müslüman olduğunu iddia etmesi veya İslamın bazı prensiplerini yerine getirmesi bir anlam ifade etmez²²². Zira böyle bir durumda otorite parçalanmış ve farklı kaynaklara tevdi edilmiş olacaktır. İslamı, - hristiyanı anlayışta olduğu gibi - bir inanç ve bir ibadet düzeninin ifadesi olarak kabul etmekle birlikte insanlığa siyasal, sosyal, kültürel, ahlaki bir sistem sunabildiğini, fert ve toplum olarak ekonomik ve insanî ilişkilerini düzenleyebileceğini reddetmeyi veya şüphe ile karşılamayı Kur'an, kitabın bir kısmına iman, bir kısmını inkar ve dini parçalama olarak nitelendirmektedir²²³.

Allah Rasulünün (s.a.) Tevbe suresi otuzbirinci âyeti ile ilgili

²²¹ Kâsımî, *Mehâsin*, VI, 1999-2000.

²²² Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II, 42; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, VI, 145; Reşid Rıza, *Menâr*, VI, 407; Tabatabaî, *Mizân*, V, 348; Kutub, *Seyyid, Fî Zılâl*, VI, 744.

²²³ bk. Bakara (2), 85; Nisa (4), 143; En'am (6), 159; Rûm (30), 32; Eryarsoy, M. Beşir, *İslam Devlet Yapısı*, İst. 1988, s. 16-17.

yapmış olduğu açıklama bu düşünceyi teyid edici niteliktedir: Adî b. Hâtim şöyle dedi: Tevbe suresinden “(Yahudiler ve Hristiyanlar) hahamlarını ve papazlarını Allah’tan başka rabler edindiler.” âyetini okuduğu sırada Allah Rasulünün (s.a.) huzuruna vardım. Dedi ki: “Onlar, hahamlarına ve papazlarına ibadet etmediler, lakin onlar herhangi bir şeyi helal kılınca, öbürleri de onlara uyararak helal saydılar”²²⁴.

Râzî, müfessirlerin çoğunluğunun bu âyetten, yahudi ve hristiyanların hahamlarını ve ruhbanlarını birer tanrı olarak kabul edip onlara taptıkları değil, ilahî kanunlara rağmen onların dediklerini mutlak doğru olarak kabul etmelerinin kastedildiğini belirttiklerini söyler²²⁵.

Bu âyet ve Allah Rasulünün (s.a.) açıklamasıyla, Yüce Allah’ın, otoritenin parçalanmasını şirk olarak değerlendirdiği açıkça anlaşılmaktadır. Zira âhiretle ve bireyin ruhî yönüyle ilgili yasalar Allah’tan, ferdin ve toplumun sosyal hayatını tanzim ile ilgili yasalar ise beşeri kaynaklardan alındığında otorite parçalanmış olacaktır²²⁶. Böyle bir hayat tarzı ise, Allah’ın yeryüzündeki halifesinden istemiş olduğu kulluk vazifesiyle örtüşmeyecektir. Yüce Allah, hakimiyetin parçalanışını şöyle ifade etmektedir:

لَوْ كَانَ فِيهَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا .

“Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök, (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti”²²⁷.

Bu, evrenin yaratılış ve idaresinde olduğu gibi, insanın hayatında da olması gereken değişmez kanundur. Evrenin yaratılışı birden fazla ilahın müdahalesi ile olsaydı, şüphesiz kainattaki bu düzen oluşmayacak ve ilahlar arasında çatışma meydana gelecekti. Düzenin olabilmesi için evrenin yaratılışında tek yaratıcının hakimiyeti gerekli olduğu gibi, insanlar arasındaki düzenin sağlanabilmesi ve insanın insan olabilmesi için de tek otoritenin hayata hükmetmesi ve hayatı yönlendirmesi gerekmektedir.

²²⁴ Taberî, Câmî’u’l-Beyân, XIV, 209; Tirmizî, K. Tefsîr, Tevbe (9), 31.

²²⁵ Râzî, Mefâtihu’l-Ğayb, XVI, 37.

²²⁶ Kutub, Seyyid, Fî Zilâl, VI, 727-728.

²²⁷ Enbiya (21), 22.

IV-HAYATLA İÇİÇE BİR PEYGAMBER

Yüce Allah, insanlara yaratılış gayelerini bildirmek ve bu yönde hayatlarını tanzim etmek amacıyla koymuş olduğu fıtrata uygun ilkeleri (vahiy) bildirmek ve uygulama alanı oluşturmak için insanlara Muhammed'i (s.a.) elçi olarak görevlendirmiştir. Allah Rasulünün (s.a.) bu görevi hakkıyla yerine getirebilmesi için de vahyin bildirdiklerine tamamıyla uyup, ilahî kaynaklı olmayan düşüncelere tabi olmamakla birlikte karşı çıkması da gerekirdi²²⁸. Zira ancak bu tür davranışları sergilemekle ideal örnek olabilirdi²²⁹.

Allah Rasulü (s.a.) Mekke'de harekete dönüştürülecek yeterli potansiyel güce sahip değildi. Bu nedenle sadece tebliğ görevini yerine getirmekle yetinmek zorunda kaldı. Ancak hicretten sonra Medine hayatı Allah Rasulü için bir dönüm noktası oldu. Medine'de bir devletin ortaya koyduğu ilk anayasayı meydana getirdi²³⁰. Bu anayasayla Allah Rûsulü (s.a.), siyasi en büyük başkan olarak tanındı²³¹ ve ne tür anlaşmazlıklar olursa olsun bütün adli meselelerde hüküm mercii olarak kabul edildi²³². Bu anayasada kurulan hükümetin ana organları belirtilmekte ve doğmakta olan yeni insan topluluğunun özel ihtiyaçları da dile getirilmekteydi²³³. Bu anayasada dikkati çeken bir husus, dinî - dünyevî; dünyevî - uhrevî gibi ayrımlara rastlanmaması ve bunların bir bütün olarak ele alınmış olmasıdır.

Allah Rasulü (s.a.), bu bütünlüğü şahsındada göstermiş ve hayatın her safhasıyla ilgilenmiştir. Sadece yeni bir din tebliğcisi değil, aynı zamanda bir devlet kurucusu ve bir devlet yöneticisi idi. Devlet başkanında bulunması gereken tüm niteliklere sahipti;

²²⁸ Mâide (5), 49; En'âm (6), 116; Ra'd (13), 37; Şûrâ (42), 15; Câsiye (45), 18.

²²⁹ Ahzâb (33), 21.

²³⁰ Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygambert*, trc. Salih Tuğ, İstanbul 1990,

²³¹ a.e., s. 188.

²³² a.e., s. 193.

²³³ a.e., s. 200.

Ordu komutanlığı, hakimlik, vergi alımı, bütçe harcamaları, kanun koyma gibi görevlerin tümünü yapmaktaydı. Bununla birlikte ahlaki hayatı da idare ediyordu²³⁴. Özetle Allah Rasulü (s.a.) dinî ve dünyevî otoriteyi şahsında toplayarak, tevhid esasının bu alanda gerçekleşmesini sağlamıştır. Böylece yüklenmiş olduğu misyonu eşsiz bir dinamizm ile en mükemmel tarzda yerine getirmiş ve model bir toplum oluşturmayı başaramıştır.

İslamdaki bütünlük anlayışının tezahür alanlarından biri de Allah Rasulü (s.a.) döneminde mescide kazandırılan fonksiyonel işlerliliklerdir. Onun döneminde mescid, namaz ibadetinin ifa edildiği ve dünyevî sorunların çözümlendiği bir merkez konumundaydı. Mescid; namaz kılma yeri, okul, yabancı heyetlerin kabul edildiği yer, misafirlerin barınak yeri, hapishane ve siyasi - sosyal mevzuların konuşulduğu yer olarak kullanılıyordu.

Mescidin tesis edilmesinin bir amacı da vatandaşın devlet başkanı veya idareci ile direkt olarak muhatap olabilmesini sağlamaktır. Bu nedenle devlet başkanının imamlık yapma, namazı kıldırma zorunluluğu vardır. Böyle bir uygulama ile devlet başkanı kapalı kapılar ardında ve halktan kopuk bir vaziyette değil, hergün veya her hafta bizzat onlarla karşı karşıya gelecek, halk yöneticisini sorgulayacak ve bu sorgulama da idare ile ilgili icraatın daha mükemmele doğru bir seyir takib etmesini zorunlu hale getirecektir.

Anlaşılabileceği üzere mescid, Allah Rasulü (s.a.) döneminde bir ibadethaneden öte, dünyevî - uhrevî ayırımı yapılmaksızın her türlü problemin halledildiği bir parlamento binası konumunda idi²³⁵. Mescid ile kilise arasındaki ayırım noktasını burada aramak gerekmektedir. Mescid hakkında anlattıklarımızın aksine kilisede ruhanî bir hava vardır. Bunu kilisenin kendisinde bile görmek mümkündür. Zira kilise, - caminin aksine - herhangi bir yerde, çarşıda, pazarda inşa edilmez. Uhrevîliği vurgulaması için yüksekçe yerler, sessizlik ve karanlık ister. Bir hristiyan kiliseye girdiğinde, dünyevî herşeyden sıyrılmak ister. Oysa mescidte öyle bir ayırım söz konusu değildir²³⁶. Hatta namaz kılmak için mescidte bulunma

²³⁴ Hamidullah, Muhammed, *İslam Müesseselerine Giriş*, trc. İhsan Süreyya Sırma, İstanbul 1981, s. 88.

²³⁵ Buraya kadarki bilgiler için bk., a.e., s. 57-67.

²³⁶ İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, s. 287.

zorunluluğu yoktur. Fert, her yerde ve her anda yaratıcısı ile birlikte olduğundan, dilediği her yerde ibadetini yapabilir. Zira İslam noktai nazarında yeryüzünün tümü mesciddir²³⁷.

V-BÜTÜNLÜĞÜN BOZULMASI

Maddî, bedenî, dünyevî - manevî, ruhi, uhrevî ve bunların tek yönlü olarak işlerlilik kazanmazı...²³⁸.

Ferdin sadece maddî - dünyevî yönüne ağırlık vermesi, onun yaratılış gayesinden kopmaya doğru hızla sapma kaydeden, herşeyin değer ölçüsünü maddede arayan, akli gözüne inmiş, dünya hayatının adı, basit yönüyle sınırlı, duygudan yoksun, süflî bir varlık düzeyine alçalmasına neden olur. Böylece o, madde tarafından yönetilen, istismar edilen, mahvedilen et ve kandan mamul bir robot haline gelir²³⁹.

Bireyin ruhi - manevî yönüne - dinin belirlemiş olduğu sınırları aşacak derecede - ağırlık vermesi ise, maddî yönünün silikleşip körelmesine neden olur. Böylece fert, dünyevî - maddî hiçbir şeye değer vermez ve insan hayatında önemli bir fonksiyona sahip olan duyuları körelterek, Yüce Allah tarafından fitratına yerleştirilen temel ilkeleri reddeder. Bu da insan hayatının ölçülü bir tarzda devamını sağlayan üretkenlik ve dinamizme vurulan büyük bir darbe niteliği taşır.

İslam, çizdiğimiz tiplerin ikisini de idealize etmez. Zira birincisi materyalist menfaat kriterlerinin hakim olmasına, ikincisi de hristiyanı ruhbanlığın meydana gelmesine neden olur. Allah

²³⁷ Buhârî, Teyemmüm, 1, Mesâcid, 23; Müslim, Mesâcid, 3; Ebû Dâvûd, Salât, 23; Nesâî, Gûsl, 26; İbn Mâce, Tahâret, 90.

²³⁸ Bu başlık altında özellikle açıklamak istediğimiz, maddî-dünyevî yönüne ağırlık veren insanın konumunu belirlemekten ziyade, yanlış yorumlamaların yapılabildiği ve bazen aşırı ucun İslamın görüşü şeklinde lanse edilebildiği manevî-uhrevî yöne ağırlık vermenin İslam bakışaçasından değerlendiriliş tarzı ve sınırlarının belirlenmesi ile ilgili olacaktır.

²³⁹ Malik bin Nebi, *İslam Davası*, çev. Muharrem Tan, İstanbul 1994, s. 64.

Rasulü (s.a.);

رهانية هذه الأمة الجهاد في سبيل الله عز وجل.

“Bu ümmetin ruhbanlığı Yüce Allah’ın yolunda cihaddır”²⁴⁰ diyerek, Hıristiyanı manada dünyadan tamamen el etek çekmeyi ifade eden ruhbanlığın İslamda yerinin olmadığını vurgulamak istemiştir.

Allah Rasulü (s.a.) hayattayken bazı sahabelerde bu tür aşırılıkların izine rastlamak mümkündür. Buna örnek olarak Allah Rasulü (s.a.) döneminde cereyan etmiş olan şu olayı zikretmekte fayda vardır: Allah Rasulünün (s.a.) gece ibadetini öğrenen üç sahabe, geçmiş - gelecek bütün günahları affedilmiş olan Rasulullahın (s.a.) ibadeti karşısında kendi yaptıklarını az görmüşler; bunlardan biri gece boyu namaz kılmaya, diğeri her gün oruç tutmaya, üçüncüsü de hiç evlenmemeye söz vermişlerdi. Durumu öğrenince Allah Rasulü (s.a.) onlara şöyle demiştir:

أما والله إني لأخشاكم لله وأتقاكم له ، لكتي أصوم وأفطر ، وأصلي وأرقد وأتزوج النساء ،
فمن رغب عن سنتي فليس مني.

“Ben, sizin Allah’tan en çok korkan ve sakınanınızım. Lakin ben, hem oruç tutar, hem tutmam. Hem namaz kılar hem de uyurum. Her kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir”²⁴¹.

İslam, fitrat dini olması nedeniyle insanda fitri sınırlarını zorlayan nitelikler geliştirme eğiliminde olmamakla birlikte buna karşı da çıkmıştır. Yüce Allah insanı zayıf bir yapıda yarattığından²⁴², her insana gücü yettiğince sorumluluk yükler²⁴³ ve kulları için kolaylık diler, zorluk istemez²⁴⁴. Bu nedenle kolaylık, İslam dininin temel prensiplerinden biridir.

Allah Rasulü (s.a.) Muaz b. Cebel ve Ebû Mûsâ el-Eş’arî’yi Yemen’e gönderirken, İslam dinindeki kolaylık ilkesini şöyle ifadeye dökerek, onlara uyarıda bulunmuştur:

²⁴⁰ İbn Hanbel, III, 82, 266.

²⁴¹ Buhâri, Nikah, 1, 8; Müslim, Nikah, 5, 8; Nesâî, Nikah, 4; Dârimi, Nikah, 3; İbn Hanbel, II, 158; III, 241, 259, 285, V, 409.

²⁴² Enfal (8), 66; Nisa (4), 28.

²⁴³ Bakara (2), 286.

²⁴⁴ Bakara (2), 185.

يسرا ولا تمسرا ، بشرا ولا تنفرا ، وتطاوعا ولا تختلفا.

“Kolaylaştırın, zorlaştırmayın. Müjdeleyin, nefret ettirmeyin. Uyum içinde olun, ihtilaf etmeyin”²⁴⁵.

Bir başka hadiste ise şöyle buyurmuştur:

إن الدين يسرٌ ولن يشادَ الدين أحدٌ إلا غلبه .

“Şüphesiz ki bu din kolaylıktır. Hiçbir kimse yoktur ki bu din konusunda kendisini zorlasın da din ona galip gelmesin”²⁴⁶.

Sahabe arasında meydana gelen aşırılığa diğer bir örnek ise şöyledir:

“Allah Rasulü (s.a.) müslümanlardan zayıflayıp kuş yavrusu gibi olmuş bir zatı ziyaret etti. Allah Rasulü (s.a.) Ona; Allah’a bir şeyle dua ediyor yahut ondan birşey istiyor muydun? diye sordu. O zat: Evet! Allahım, bana âhirette ne ile ceza vereceksen, onu bana dünyada peşin ver, diyordum, cevabını verdi. Bunun üzerine Allah Rasulü (s.a.): Sübhlanallah! Sen buna güç yetiremezsin. Allahım bize dünyada iyilik, âhirette de iyilik ver ve bizi cehennem azabından koru! deseydin ya, buyurdu. Müteakiben Allah Rasulü (s.a.) onun için dua etti. Allah da şifasını verdi”²⁴⁷.

Göstemiş olduğumuz örneklerden anlaşılacağı üzere Allah Rasulü (s.a.) sahabe arasında meydana gelen ve bütünlük çerçevesinin dışına taşan aşırılıkları makul bir çizgiye çekmiştir. Allah Rasulünün (s.a.) bu tür davranışları benimsemediği ise açıkça anlaşılmaktadır. O, derin bir ruh haletine, büyük bir manevî otoriteye sahipti. Fakat bu özelliği hiçbir zaman onu sırf âhirete yöneltip dünya ile ilgilenmeme gibi bir davranışa sürüklememiştir.

Enes (r.a.), Allah Rasulünün (s.a.) en çok şu ifadelerle dua ettiğini nakleder:

اللهم ربنا آتنا في الدنيا حسنة وفي الآخرة حسنة وقنا عذاب النار .

“Ey Rabbimiz! Bize dünyada bir iyilik, âhirette de bir iyilik ver. Bizi ateş azabından koru”²⁴⁸.

Bu ifadeler, Allah Rasulünün (s.a.) dünya - âhiret

²⁴⁵ Buhârî, Cihâd, 161, Ahkâm, 22, Meğâzî, 57, Edeb, 80.

²⁴⁶ Buhârî, İman, 28; Nesâî, İman, 28.

²⁴⁷ Müslim, Zikir, 23; Tirmizî, Da'avât, 72; İbn Hanbel, III, 107, 288.

²⁴⁸ Buhârî, Da'avât, 55; Ebû Dâvûd, Menâsik, 51; Tirmizî, Da'avât, 72; İbn Mâce, Menâsik, 32; İbn Hanbel, III, 101, 107, 208, 209, 247, 277, 288, 411.

bütünlüğüne ne derece önem verdiğini açıkça göstermektedir.

Râzî, ulemanın çoğunluğunun sadece âhiret için çalışma ve dua etmenin meşru olmadığını savunduklarını belirterek, bu görüşü kendisi de destekler²⁴⁹.

Allah Rasulü (s.a.) bu konuda müslümanlara belirli bir ölçü getirmek amacıyla şöyle bir tanımlamada bulunmuştur:

الزهد في الدنيا ليست بتحريم الحلال ولا إضاعة المال ولكن الزهادة في الدنيا أن لا تكون بما في يديك أوثق مما في يد الله.

*“Dünyadan el etek çekme, ne helal olan bir şeyden kendini mahrum etmektir, ne de malı elden kaybetmektir. Fakat o, senin iki elinde bulunanların, Allah’ın katında bulunanlardan daha güven verici olmaması demektir”*²⁵⁰.

Bu hadis, konuyu aydınlatıcı gerekli ve yeterli ipuçları içermektedir; İstenen, malı, mülkü terkedip bir köşeye çekilerek âhireti düşünmek ve âhiret için çalışmak değildir. Zaten böyle bir davranış, âhiret için çalışmak diye de nitelendirilemez. Daha önce de belirttiğimiz gibi İslam, kötülük veya iyilik değer ölçüsünü maddenin kendisinde değil, bireyin maddeye karşı takındığı tavrın niteliğinde arar. Önemli olan ferdin; madde, beden ve dünya ile sınırlı dünyanın boyunduruğu altına girmemesi, varılacak yerin âhiret olduğunu ve esas hayat yerinin orası olduğunu düşünerek, bunlara hırsla bağlanmamasıdır. Bu tür bir davranış sergilenmediği takdirde vasıtalar gayeye dönüşür. Ruh, benliğini kaybederek beden tahakkümü altına girer. Nefis ve madde bizatihi kötü varlıklar olarak değerlendirilmemelidir. Ruha tahakküm etmemeleri ve bir bütünlüğün oluşturulması kaydıyla iki tarafın da ihtiyaçlarına meşru dairede cevap verilmelidir. Aksi takdirde İslamın temel prensibi olan tevhid anlayışının insan hayatı üzerindeki yansıması parçalanmış olur. Böylece İslam müntesipleri, sosyopolitik alanı bir Sezara terkederek, üzerinde bulundukları zemini kaybeder ve Sezarın öngördüğü, müsaade ettiği ölçüde dinin gereklerini yerine getirirler.

Unutulmaması gereken nokta, müslüman ferdin hayatının bir bütün olarak dinî görünümlü olduğudur. Zira Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وما خلقت الجن والإنس إلا ليعبدون .

²⁴⁹ Râzî, *Meşâtihi'l-Ğayb*, V, 204.

²⁵⁰ Tirmizî, *Zühed*, 22.

*“Ben, cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım”*²⁵¹.

Din - dünya, dünyevî - uhrevî, ibadet - dünyevî eylem gibi keskin ayırımlar yapıldığında, bu ayetin anlaşılma imkanı ortadan kalkacak ve - peygamber dahil - hiçbir insan bu ayete muvafık bir hayat tarzını yaşayamayacaktır. Zira Yüce Allah, *“sadece ibadet etsinler diye”* ifadesini kullanmaktadır. Oysa her insanın belirli zaman veya mekanda ve belirli kurallar dahilinde icra ettiği ibadetlerin dışında yapmış olduğu davranışlar da vardır ve bu anlayışla bunların ibadet kategorisi içerisine dahil edilebilmeleri mümkün değildir. Bütünlük anlayışı içerisinde değerlendirildiğinde ise fert, din ile bütünleşir. Din, hayatının sadece ibadetler yönünü değil, bütün yönlerini tanzim edip, bütününü ibadet olarak değerlendirir ve böylece ferdin din dışı salt dünya ile ilgili hiçbir aktivitesi kalmaz.

Özetle, dünyaya ağırlık vererek âhireti terketmek reddedildiği gibi, yaşamdan kopuk ruhanî hayat da reddedilmiştir. İkisi de çarpık din anlayışının, tevhid ilkesine zıt bir düşüncenin ifadesidir. O halde yapılması gereken, iki aşırı uca sapmadan, bütünlük anlayışı içerisinde, dengeli bir şekilde Yüce Allah'ın belirlediği tarzda orta yoldan gitmektir²⁵².

²⁵¹ Zâriyât (51), 56.

²⁵² Bakara (2), 143.

S O N U Ç

Yüce Allah insanları, kulluk vazifesini icra etmeleri amacıyla yaratmıştır. Bu görevi yerine getirmeleri ve nihai kurtuluşa erebilmeleri için kulluğun gereklerini insanlara bildiren elçiler göndermiştir. Bu elçiler, insanla fitratı arasına girmiş olan engellerin ortadan kaldırılması amacıyla uğraş vermişlerdir. Nevar ki, birçok peygamberin görev süresinin tamamlanmasından sonra insanlar ilahî vahyi çarpıtmış ve beşerî düşünce ve ideolojilerin ilahî yasaları engellemesine neden olmuşlardır.

İslam dini de kendisinden önce gelen dinlerin sapmalarını düzeltmeye çalışmış ve dosdoğru, fitrata uygun dini ihya etmeye çalışmıştır.

İslam dışındaki dinler, dünya - âhiret bütünlük ve dengesini dünya veya âhiret lehinde bozmuşlardır.

İslam dini, dünya ile çelişkileri olmayan bir dindir. Dünya ve âhireti, din ile hayatı bir bütünlüğe kavuşturmuştur. Bu nedenle Kant'ın ifadeye dökmüş olduğu "*İnanca yer bulmak için bilgiyi inkar ettim*"²⁵³ düşüncesinin İslam literatüründe yeri yoktur. İslam, dünyaya ağırlık verip âhireti ihmal etmeyi kabul etmediği gibi, âhirete ağırlık verip dünyayı ihmal etmeyi de reddeder. Zira dünya da âhiret de Allah'ındır. Birini elde etmek amacıyla diğerinden soyutlanmak gerekmez. Fert, sadece kulluk yapmak amacıyla yaratıldığına göre, ilahî yasaların istisnasız bütün tavırlarında belirleyici rol almaları gerekmektedir. Bu nedenle İslam, müslümanın hayatında dinî görünümlü olmayan aktivitelerin varlığını kabul etmez.

İslam dini, müntesiplerinden ferdi, toplumsal, ekonomik, siyasi, iktisadi vb. hayatın bütün alanlarında ilahî kanunlara uygun davranışlar sergilemelerini istemektedir. Zira İslam, ne sadece inanç, ne de sadece devlet sistemi veya ferdi ve toplumsal hayatı düzenleyen bir doktrindir. İslam, ikisini tevhid anlayışı içerisinde birleştirmiştir. Bu nedenle Marx'ın; "*Din afyondur*" veya

²⁵³ Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, İzmir, 1987, s. 77.

"Din, her türlü ilerlemeye karşı bir fren niteliği taşır"²⁵⁴ gibi sözlerinin İslam dini için bir geçerliliğinden söz edilemez. İslam tarihi boyunca İslam devletlerinin dine bağlılıkları ölçüsünde gelişip güç kazandıkları, hakimiyet sahalarının genişlediği, dinden sapma kaydettikleri ölçüde de güç kaybettikleri ve geriledikleri gerçeği buna delil niteliği taşır.

İslam, dünya için çalışılmasını, dünyanın imar edilmesi gerektiğini, ancak bu çalışma içerisinde gözetilmesi gereken yerin âhiret olması gerektiğini vurgular. Zira bütün aktivitelerde Allah rızasının ve dolayısıyla âhiretin gözetilmesi, tüm davranışların ibadet niteliğini kazanmasına neden olur.

İslam, iyilik ve kötülüğü nesnelerin kendinde aramak yerine, bireyin onunla kuracağı münasebetin niteliğinde arar. Sözgelimi; mal, servet, kadın vb. şeyler hakkında Allah Rasulü (s.a.) övücü ifadeler kullanmış olmakla birlikte, yerici ifadeler de kullanmıştır. O halde bu ve benzeri şeylere ilahî yasanın öngördüğü perspektiften bakılması ve öylece değerlendirilmesi halinde övgüye layık bir nitelik kazanmalarına, aksi bir bakış açısı ve değerlendirme tarzı ise, yerilmesi gereken bir nitelik kazanmalarına neden olur.

İslamın gayesi, insanı dünyaya ve kullara kulluk derecesinden, yaratıcısına kulluk mertebesine çıkarmaktır. Bu düşünceyle insan, yeryüzünde ilahî otoritenin dışında hiçbir hakimiyet kabul etmeyip, bütün hakimiyet kaynaklarının Allah'a bağlanması için çaba sarfeder. Aksi takdirde insan maddenin, dünya ile sınırlı dünyanın pençeleri arasında sıkışıp, bedenî - hissî arzuların ötesine geçemeyen bir robot haline gelir²⁵⁵.

²⁵⁴ Geniş bilgi için bk. Lenin, V. İ., *Din Üstüne*, çev. Ferhat Gelendeş, Ankara 1988, s. 7, 8, 20.

BİBLİYOGRAFYA

Kur'an-ı Kerim.

Abdulbâkî, Muhammed Fuâd, **Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'an**, Çağrı yay. İstanbul 1987.

Abdel Haleem, Muhammed, "The Hereafter and Here - and - now in the Quran", **The İslamic Quarterly**, c. XXXIII, S. 2.

Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, **Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs Ammâ İstehere Mine'l- Ehâdîsi Alâ Elsineti'n-Nâs**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1408/1988.

Ahmed b. Hanbel, **Musned**, Dâru Sâdır, Beyrut ts.

Aliyyu'l-Kârî, **Şerhu Kitâbi Fıkhi'l-Ekber**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1404/1984.

el-Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Mahmud. **Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'il-Mesânî**, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabiyye, Beyrut ts.

Arslan, Abdurrahman, "İnsan ya da Aklın Kimliği", **Bilgi ve Hükmet**, İstanbul 1993/4.

Atalay, Orhan, **Kur'an-ı Kerim'de İnsan Meta' İlişkisi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Erzurum 1993.

Ataurrahim, Muhammed, **Bir İslam Peygamberi Hz. İsa**, çev. Kürşat Demirci, İnsan yay., İstanbul 1985.

Atış, Süleyman, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, Yeni Ufuklar yay., İstanbul 1988.

Aydın, Mehmet, **Din felsefesi**, 9 Eylül Ü. yay., İzmir 1987.

Aydın, Mustafa, **Dinin Dünyevileşme Sorunu ve Protestanlık**, **Bilgi ve Hükmet**, 1993/4.

Beşer, Faruk, **İslamda Zenginlik ve Fakirlik Kavramları**, Seha yay., İst 1991.

el-Beyhakî, Ahmed b. Huseyn, **Şu'abu'l-İman**, nşr. Hacer Muhammed es-Saîd b. Bisyûnî Zağlûl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1404/1984.

Budda, A. Ömer Hilmi, **Dinler Tarihi**, Vakıf Matbaası, İstanbul 1935.

el-Buhârî, Muhammed b. İsmâil, **Edebu'l-Mufred**, nşr. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 3. bsm., Beyrut 1409/1989.

_____ **Sahîh**, nşr. Mustafa Dîbe'l-Buğa, Dâru İbn Kesir, Beyrut 1410/1990.

Bulaç, Ali, **İslam Düşüncesinde Din-Felsefe / Vahiy-Akıl İlişkisi**, Beyan yay., İstanbul 1994.

_____ "İslam Özgür Bir Ortamda Gelişir", **Yeni Zemin**, İstanbul 1993/4.

_____ "Ruhban", **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi**, Risale yay., İstanbul 1990.

_____ "Tasarlanmış Fenomenler Dünyasında Akıl, Nefis ve Kimlikler", **Bilgi ve Hikmet**, İstanbul 1993/4.

Bursevî, İsmail Hakkı, **Tefsîru Rûhu'l-Beyân**, Eser yay., İst 1389/1969.

Çakan, İsmail Lütî, "İslam'da Dünya-Âhiret Dengesi", **Diyanet Dergisi**, Ankara 1974/5.

_____ "Dünya Hayatına Karşı Müslümanların Tutumları", **Diyanet Dergisi**, Ankara 1975/1.

Çelik, Ömer, "İnsanın Modern Kimliği", **Bilgi ve Hikmet**, İstanbul 1993/4.

ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl b. Bihram, **Sunen**, Dâru İhyâi's-Sunneti'n-Nebeviyye, Beyrut, ts.

De Vaux, Be Carra, "Dünya", **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı yay., İstanbul 1977.

Dursun, Davut, **Din Bürokrasisi, Yapısı, Konumu ve Gelişimi**, İşaret yay., İstanbul 1992.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as, **Sunen**, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Dâru İhyâi's-Sunneti'n-Nebeviyye, Beyrut, ts.

Eryarsoy, M. Beşir, **İslam Devlet Yapısı**, İşaret yay., 2. bsm., İstanbul 1988.

Fîruzâbâdî, Ebû Tâhir, **Okyanûsu'l-Basît fî tercemeti Kâmûsi'l-Muhît**, trc. Asım Efendi, ys., ts.

Garaudy, Roger, **İslam ve İnsanlığın Geleceği**, trc. Cemal Aydın, Pınar yay., İstanbul 1991.

el-Gazâlî, Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed, **Mizânu'l-Amel**, trc. Remzi Işık, (Amellerin ölçüsü) Kılıçaslan yay., İst.1993.

Güngör, Erol, **İslamın Bugünkü Meseleleri**, Ötüken yay., İstanbul 1993.

Gürsoy, Kenan, **J. P. Sartre Ateizminin Doğurduğu Problemler**, Akçağ yay., 2. bsm., Ankara 1991

Hamidullah, Muhammed, **İslam Peygamberi**, trc. Salih Tuğ, İrfan yay., 5. bsm., İstanbul 1990.

_____, **İslam Müesseselerine Giriş**, trc. İhsan Süreyya Sırma, Düşünce yay., İstanbul 1981.

İbnu'l-Cevzî, Cemâluddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman, **Telbîsu İblîs**, Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Beyrut 1413/1992.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil, **Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1388/1969.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, **Sunen**, nşr. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, Beyrut 1395/1975.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim, **Lisânu'l-Arab**, Beyrut 1388/1968.

İz, Mahir, **Din ve Cemiyet**, İrfan yay., İst 1973.

İzzetbegoviç, Ali, **Doğu ve Batı Arasında İslam**, trc. Salih Şaban, Nehir yay., İstanbul 1987.

Karaman, Hayreddin, "Kur'an-ı Kerim ve Örnek Uygulamaya Göre Devlet", **İlim ve Sanat**, İst 1993/4.

el-Kasımî, Muhammed Cemâluddîn, **Mehâsinu't-Te'vîl**, nşr. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Mısır 1377/1957.

Kazıcı, Ziya, **Kur'an-ı Kerim ve Garp Kaynaklarına Göre Hristiyanlık**, Bahar yay., İstanbul 1971.

Kılıç, Sadık, **Kur'an'da Günah Kavramı**, Hibaş yay., Konya 1984.

Kitab-ı Mukaddes, **Eski ve Yeni Ahit**, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1969.

Köten, Akif, "Müslümanların Dünyaya Bakışlarında Hadis Diye Uydurulmuş Sözlerin Etkisi", **Dünden Bugüne İslam Dünyasında Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma Problemleri Sempozyumu**, Ensar Vakfı yay., Bursa 1990.

el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an**, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 3. bsm., Mısır 1387/1967.

el-Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdulkerîm b. Havâzin, **Letâifu'l-İşârât**, nşr. İbrahim Bisyûnî, Kahire ts.

Kutub, Muhammed, **İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler**, trc. Bekir Karlığa, İstanbul 1992.

Kutub, Seyyid, **Fî Zilâli'l-Kur'an**, 6. bsm., Beyrut, ts.

Lenin, V. İ., **Din Üstüne**, çev. Ferhat Gelendeş, Başak yay., Ankara 1988.

Mâlik b. Nebî, **İslam Davası**, çev. Muharrem Tan, Yöneliş yay., İstanbul 1990.

el-Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb, **Edebu'd-Dunya ve'd-Dîn**, 4. bsm., Mısır 1393/1973.

el-Merâğî, Ahmed Mustafa, **Tefsîru'l-Merâğî**, Muhammed Mahmud el-Halebî ve Şurekâh, Mısır 1389/1969.

Mevdûdî, Ebu'l-Alâ, **Tefhîmu'l-Kur'an**, trc. Kurul, İnsan yay., İstanbul 1991.

Michel, Thomas, *Hristiyan Tanrıbilimine Giriş*, Ohan yay., İstanbul 1992.

Mübârekfûrî, Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahîm, *Tuhfetu'l-Ehvazî Şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, Muessesetu Kurtuba, Kahire 1406/1989.

el-Münâvî, Muhammed Abdurraûf, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu Câmi's-Sağîr*, Mısır 1356/1938.

Müslim b. Haccâc Ebu'l-Huseyn, *Sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1392/1972.

en-Nedvî, Ebu'l-Hasan Alî, *Mâzâ Hasire'l-Âlemu bi İnhitâti'l-Muslimîn*, 6. bsm., Beyrut 1385/1965.

en-Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb, *Sunen*, 1. bsm., Mısır 1383/1964.

en-Nesefî, Abdullah b. Ömer b. Mahmûd Ebu'l-Berekât, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Eda yay., İstanbul 1993.

en-Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekerîyya Yahya b. Şeref, *el-Ezkârü'l-Muntehibe min Kelâmi Seyyidi'l-Ebrâr*, Çağrı yay., İstanbul 1406/1986.

Nevfel, Abdurrezzak, *Kur'an'da Ölçü ve Ahenk*, trc. Muzaffer Kalaycıoğlu, İnkılab yay., İstanbul 1988.

Nursi, Bediüzzaman Said, *İctimai Reçeteler*, Tenvir yay., İstanbul 1990.

_____ *Mektubat*, Tenvir yay., İstanbul 1990

_____ *Mesnevi-i Nuriye*, trc. Abdulmecid Nursi, Tenvir yay., İstanbul 1990.

Ocak, Rahim, *Kompleks Analiz*, Atatürk Ü. yay., Erzurum 1993.

Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni boyut yay., 4. bsm., İstanbul 1995.

_____ "Bir fitrat Dini Olarak İslam'ın Karakteristikleri", *Marmara Ü. İlahiyat F. Dergisi*, İstanbul 1985/3.

Paçacı, Mehmet, **Kur'an'da ve Kitâb-ı Mukaddes'te Âhiret İnancı**, Nun yay., İstanbul 1994

Râğib el İsfehânî, Huseyn b. Muhammed, **Mu'cemu Mufredâti Elfâzi'l-Kur'an**, nşr. Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru's-Şamiyye, Beyrut 1412/1992.

Rayyıs, Ziyâuddîn, **İslam'da Siyasi Düşünce Tarihi**, trc. Ahmed Sarıkaya, Nehir yay., İstanbul 1990.

er-Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, **Mefâtihu'l-Ğayb**, ys., ts.

Reşid Rıza, Muhammed, **Tefsîru'l-Kur'ani'l-Hakîm**, (Tefsîru'l-Menâr) 4. bsm., Mısır 1373/1954.

Sandıkçı, S. Kemal, "Hz. Peygamberin Dünya Hayatına Bakışı", **Dünden Bugüne İslam Dünyasında Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma Sempozyumu**, Ensar yay., Bursa 1990.

Sarıkcıoğlu, Ekrem, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Bayrak yay., İstanbul 1983.

Sena Cemil, **H. Muhammedin Felsefesi**, Remzi kitabevi, İstanbul 1971.

Sunar, Cavit, **Tasavvuf Tarihi**, Ankara Ü. İlahiyat F. yay., Ankara 1975

Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebubekir, **el-Câmi'u's-Sağîr fî Ehâdisi'l-Beşîri'n-Nezîr**, Mısır, ts.

eş-Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm b. Ebubekir Ahmed, **el-Milel ve'n-Nihal**, nşr. Muhammed Seyyid Geylânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1395/1975.

eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, **Fethu'l-Kadîr**, Mısır 1384/1964.

eş-Şeybânî, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, **ez-Zühd**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1403/1983.

Tabatabâî, Muhammed Huseyn, **el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'an**, Beyrut, ts.

et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, **Câmiu'l-Beyân an**

Te'vîli'l-Kur'an, Matbaatu İsa Bâbî'l-Halebî, Mısır 1388/1968.

Tantâvî, Muhammed Seyyid, **Benû İsrâîl fi'l-Kur'an ve's-Sunne**, 1. bsm., Kahire 1407/1987.

et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, **Sunen**, Ahmed Muhammed Şâkir, 1. bsm., Kahire 1356/1937.

Topaloğlu, Bekir, "Âhiret", **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul 1988.

Tümer, Günay - Küçük Abdurrahman, **Dinler Tarihi**, Ocak yay., 2. bsm., Ankara 1993.

Tümer, Günay, "Günümüzdeki Dinlerde Dünya - Âhiret Dengesi", **Dünden Bugüne İslam Dünyasında Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma Sempozyumu**, Ensar Vakfı yay., Bursa 1990.

Uludağ, Süleyman, "Dünya", **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul 1994.

Wensick, A. J., **el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî**, Leiden 1936.

Yazıcıoğlu, Hulusi, **Bir Din Politikası Laiklik**, İFAV. yay., İstanbul 1993.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak dini Kur'an Dili**, Eser yay., İstanbul 1982.

Yetik, Zübeyir, "Hint düşüncesi", **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi**, Risale yay., İstanbul 1990.

ez-Zebîdî, Muhibbuddîn Murtadâ b. Muhammed, **Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, Beyrut 1386/1966.

ez-Zemahşerî, Cârullâh Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl**, Kahire 1413/1992.

ÖZGEÇMİŞ

Şehmus Demir, 1971'de Batman'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Batman'da tamamladıktan sonra, 1989 yılında Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesine kayıt yaptırarak, 1993'te mezun oldu. Aynı yıl adı geçen fakültede Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında yüksek lisans yapmaya başladı. 1994'te, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne Tefsir Bilim Dalında Araştırma Görevlisi olarak atandı. Halen aynı görevi sürdürmektedir.

